

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ЛУКОМСЬКА ЗОРЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 711.4.01 + 711.01/09

**МІСТОБУДУВАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ЕПОХИ БАРОКО
(СЕР. XVII СТ. – КІН. XVIII СТ.)**

Спеціальність 18.00.01 – теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора архітектури

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис

Дисертаційна робота виконана на кафедрі архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор архітектури, професор,
заслужений архітектор України
Бевз Микола Валентинович,
Національний університет "Львівська політехніка",
завідувач кафедри архітектури та реставрації

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор
Шевцова Галина Вікторівна,
Київський національний університет будівництва і
архітектури,
професор кафедри основ архітектури і архітектурного
проектування

доктор архітектури, доцент
Смоленська Світлана Олексіївна,
Харківський національний університет будівництва та
архітектури,
доцент кафедри архітектурного проектування

доктор габілітований (архітектура), професор
Пшесмицька Ельжбета,
Вроцлавська політехніка, Польща,
керівник закладу конструкцій та загального
будівництва архітектурного факультету

Захист відбудеться 13 липня 2018 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.11 у Національному університеті "Львівська політехніка" (79013, Львів-13, вул. С.Бандери,12, ауд. 226 головного корпусу).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету "Львівська політехніка" (79013, Львів, вул. Професорська, 1).

Автореферат розіслано 11 червня 2018 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради
канд. арх., проф.

Петришин Г. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Період XVII – XVIII ст. у розвитку європейської культури – це час, коли склалися більш-менш стабільні кордони та сформувалися державні утворення із централізованими формами управління й відбулися процеси великих урбаністичних трансформацій, покликаних забезпечити економічний потенціал, оборонну здатність та реалізувати релігійні, культурні, освітні та ін. процеси життєдіяльних основ держави. Так утвердились держави в Італії, Іспанії, Німеччині, Франції, Австрії, у тому числі в Речі Посполитій (частиною якої була Західна Україна).

У науковому світі відомими є праці, які розкривають архітектурно-урбаністичну культуру цих держав окресленого періоду та висвітлюють визначні її досягнення. У списку світової спадщини європейські країни представлені понад 250-ма містобудівними об'єктами цього часу – від знаного палацово-паркового комплексу у Версалі до військово-портового міста Карлскрона у Швеції. У цьому контексті Західна Україна відома унікальними архітектурними бароковими об'єктами такими як сакральний ансамбль Св. Юра у Львові, монастирські комплекси у Почаєві та в Підкамені, замок в Підгірцях та ін., однак загальна картина урбаністичних перетворень на цих теренах дотепер не висвітлена.

Відомо, що бароко – не лише стиль в архітектурі, але й течія, що охоплює всі сторони життя суспільства. Тому дослідження цього явища є актуальним з позицій теоретичної оцінки суті поняття бароко, з'ясування історичних витоків, змін та наслідків, виявлення регіональних особливостей та специфічних умов реалізації в межах польської держави.

Дослідження необхідне для теоретичних пояснень сутності барокової культури на західноукраїнських землях, її типологічних співвідношень, матеріалізованих в урбаністичних реалізаціях, у порівнянні з західноєвропейськими та східноукраїнськими її проявами. Одним із ключових питань є виявлення особливостей містобудівної культури західноукраїнських територій в умовах формування національної та етнічної самосвідомості.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Тема дисертаційної роботи є підсумком багаторічних досліджень автора та узгоджується із Законом України “Про охорону культурної спадщини” (8 липня 2000 р., № 1085) із змінами 2002–2012 рр.; з Указом Президента України “Про пріоритетні завдання у сфері містобудування”; Конвенцією ЮНЕСКО про охорону культурної спадщини Європи (1985 р., Гренада (Іспанія)), міжнародним науково-дослідницьким проектом “Історичний атлас європейських міст” в Україні; основним напрямком наукових досліджень кафедри архітектури та реставрації Національного університету “Львівська політехніка”: “Розвиток теорії та практики регенерації та реконструкції історичних містобудівних комплексів і реставрації архітектурних об'єктів та творів мистецтва” та темою наукових досліджень кафедри, що має державну реєстрацію в МОН України: “Регенерація історичних архітектурно-містобудівних комплексів” (номер держреєстрації: 0116U004110).

Мета дисертаційної роботи – визначити передумови, сформулювати закономірності і особливості розвитку містобудування на території Західної України у барокову епоху (сер. XVII – кін. XVIII ст.) та розробити загальні положення до регенерації історичних міст і цінних містобудівних комплексів барокового періоду.

У роботі поставлено такі завдання:

- з'ясувати стан рівня наукової розробки тематики містобудування Західної України періоду бароко та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- ідентифікувати архітектурно-містобудівну спадщину Західної України доби бароко, визначити стан її збереженості;
- визначити передумови та чинники впливу на розвиток містобудування у період сер. XVII ст. – кін. XVIII ст.;
- встановити закономірності та прийоми формування міського композиційно-просторового укладу та розпланування міст, містобудівних комплексів та ансамблів (замкових, палацово-паркових, репрезентативних, сакральних, оборонно-фортифікаційних комплексів);
- з'ясувати еволюційні та новаторські ідеї розпланування міст у період сер. XVII ст. – кін. XVIII ст.;
- доповнити реєстр пам'яток містобудування та розкрити їх спефічні риси в загальноукраїнському та загальноєвропейському контекстах;
- розробити рекомендації з регенерації цінних історичних містобудівних комплексів Західної України барокового періоду.

Об'єктом дослідження виступає містобудування Західної України періоду сер. XVII ст. – кін. XVIII ст.

Предметом дослідження є розпланувальна, архітектурно-композиційна і функціональна структура міст, містобудівних ансамблів та комплексів.

Часові межі дослідження: друга половина XVII ст. – кінець XVIII ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють західноукраїнські землі, включаючи Волинську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Рівненську, частково Хмельницьку області.

Методика дослідження. З метою вирішення завдань дисертаційної роботи використано комплекс загальнонаукових і спеціальних (професійних архітектурних) методів – усталених і нових аналітичних й синтезуючих. Висвітлення регіональних, типологічних особливостей містобудування Західної України другої половини XVII ст. – кінця XVIII ст., його місця в культурній спадщині України здійснено на основі безпосереднього польового дослідження, історико-порівняльного, історико-генетичного, систематизаційно-типологічного, синхронного, діахронного, картографічного, іконографічного методів, графічної реконструкції, та ін.

В основу дослідження покладено принцип історизму, об'єктивності і системності, а також інтердисциплінарний підхід, який обумовлений комплексним характером роботи. Інтердисциплінарний розгляд барокового містобудування Західної України, як загально-культурного явища, що виступає об'єктом історичного процесу, здійснено на основі широкої фактографічної і теоретично-методологічної бази різних наук – історії, філософії, політології,

культурології, етнографії, археології, історичної топографії, топоніміки, генеалогії, мистецтвознавства, правознавства.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в ході дослідження містобудівної культури Західної України доби бароко:

вперше

- ідентифіковано низку містобудівних об'єктів за їх приналежністю до досліджуваного періоду;
- розроблено типологію містобудівних композицій, характерних для Західної України, які реперезентують регіональні особливості реалізації західноєвропейських традицій в індивідуальних інтерпретаціях на локальному рівні міст, окремих комплексів різного функціонального призначення: палацово-паркових ансамблів, замських резиденцій, оборонних, сакральних, виробничих комплексів та ін.
- репрезентовано новаторські ідеї, які мали місце у процесі закладення нових міст в період сер. XVII – кін. XVIII ст. та у проведенні перебудов, модернізації існуючих міст та комплексів;
- визначено закономірності та прийоми формування міського укладу та планування міст, містобудівних цивільних ансамблів, оборонних комплексів;
- виявлені та введені до наукового обігу досі не використовувані джерела та архівні матеріали;

доповнено

- перелік об'єктів містобудування для внесення в національний реєстр нерухомих пам'яток України;

удосконалено

- ряд теоретичних реконструкцій історичних міст барокового періоду;

отримали подальший розвиток

- дослідження передумов становлення містобудування Західної України в контексті соціально-економічного та політичного розвитку Європи у період сер. XVII – кін. XVIII ст.;
- бачення західноукраїнського містобудування барокової доби як частини європейського надбання із присутніми локальними рисами;
- загальні положення регенерації історико-культурного середовища міст Західної України барокового періоду.

Практичне значення наукових результатів. Результати дослідження можуть бути використані:

- для вдосконалення методик історико-архітектурних, історико-урбаністичних досліджень в українській архітектурній науці;
- для розробки практичних рекомендацій та програм пам'ятко-охоронних і реставраційних заходів щодо архітектурно-містобудівної спадщини історичних барокових міст;
- при створенні навчальних та методичних посібників з історії архітектури та містобудування України;

- у науково-проектних роботах з оцінки і регенерації архітектурно-містобудівної спадщини барокових міст Західної України,
- для вдосконалення системи архітектурно-містобудівного проектування в історичних містах, включаючи історико-архітектурні опорні плани, генплани, плани зонування, детальні плани територій, паспортизацію пам'яток історії та містобудування;
- для розширення досліджень історичних міст України за зразком цінних історичних міст Європи;
- при підготовці Державного реєстру національного культурного надбання.

Особистий внесок здобувача в опублікованих працях разом із співавторами полягає в тому, що у публікаціях [5, 9, 10] автором опрацьовано основний зміст, виведено висновки досліджень, у [12, 22, 30] сформульовані головні завдання, мета та апробована методика дослідження, у [13, 28] автором опрацьовано пам'яткоохоронний аспект дослідження.

Апробація результатів роботи. Основні положення дисертаційної роботи були оприлюднені автором у доповідях на 18 міжнародних наукових конференціях, конгресах, симпозіумах.

Публікації. Наукові результати дисертації були висвітлені у 20 наукових публікаціях у фахових виданнях (у тому числі – 7 публікацій у наукових періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних та у закордонних виданнях), з яких 15 виконано без співавторів. Матеріали дослідження представлено у 10 збірниках міжнародних конференцій та 8 додаткових наукових публікаціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається з основного тексту обсягом 304 с., який включає вступ, п'ять розділів, загальні висновки, список використаних джерел загальною кількістю 500 позицій та 113 ілюстративних додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі **“Історіографічно-методологічні основи дослідження містобудування Західної України епохи бароко”** сформовано джерельну базу роботи, систематизовано матеріали науково-практичних досліджень, які стосуються становлення та історичного розвитку містобудування Західної України періоду сер. XVII – кін. XVIII ст., проведено оцінку збереженості містобудівних об'єктів, а також розкрито методологічний аспект дослідження.

У підрозділі 1.1. “Історіографічний огляд містобудування барокової доби та джерельна база дослідження” на основі проведеного в роботі аналізу наукових праць, які стосуються становлення та розвитку містобудування Західної України періоду сер. XVII – кін. XVIII ст., було охарактеризовано дослідницьку традицію епохи бароко, що сформувалась у XX ст. та представлена трьома напрямками: бароко як стиль мистецтва (стиль епохи), що має в основному значення організації художньої матерії; бароковість або бароковий стиль як константа художнього процесу; епоха бароко як тип культури. Теоретичні основи, як і різні тлумачення поняття «бароко», актуальні для наукової думки XX століття, були закладені у працях Я. Буркхардта, Г. Вьольфліна, К. Гурлітта.

У зарубіжному архітектурознавстві та мистецтвознавстві європейське мистецтво періоду бароко досить добре вивчено. Серед головних праць варто виділити роботи Р. Томана та Ф. Дасса.

Проблеми становлення української національної культури в епоху бароко, ідейна спрямованість архітектури й містобудування цього періоду висвітлюються у працях В. Січинського, Д. Антоновича, М. Семчишина, Г. Логвина, Б. Колоска, С. Кравцова, В. Вечерського, Є. Ковальчика, Р. Бриковського, зокрема, у науковому збірнику «Українське бароко та європейський контекст» (1991), та у монографії А. Макарова «Світло українського бароко», яка є культурологічною спробою аналізу широкого змісту української барокової культури у різних сферах.

Тематика історико-містобудівного розвитку міст ренесансно-барокового періоду представлена у працях українських науковців: М. Бевза, П. Ричкова, С. Кравцова, Т. Трегубової, В. Вечерського, О. Олійник, Г. Петришин, О. Рибчинського, С. Топилко та ін. Також у дослідженні враховано досвід наукових розробок польських науковців: Г. Врублевської, З. Кулеєвської-Топольської, Т. Зарембської, О. Сосновського, К. Куснежа, Д. Куснеж-Крупи, В. Калиновського, М. Мотака, Р. Бриковського, П. Паточки, А. Мілобездзького, К. Павловського, М. Ксьонжека, Т. Толвінського, А. Виробіша та ін.

Особливості розвитку барокового містобудування розглянуто за кількарівневою методикою, оскільки містобудівні процеси торкаються багатьох аспектів розвитку міста в цілому, й окремих його складових. Весь обсяг використаної літератури, картографічних, іконографічних, описових джерел згруповано у три тематичні блоки, присвячені історико-містобудівному розвитку міста, фортифікаційному будівництву¹, цивільному зодчеству².

На завершальному етапі дослідження розглянуто проблематику розвитку та збереження історичних міст³.

Досліджуючи розвиток містобудування Західної України у бароковий період, звертаємось до історичних джерел, частина з яких є відомими, а частина вперше введена у науковий обіг. У блоці неопублікованих історичних джерел найголовніше місце займають історичні карти та плани міст і комплексів. Це архівні матеріали, які зберігаються у фондах Центрального державного

¹Дослідженню оборонних об'єктів XVII – XVIII ст., їх фортифікаційним особливостям присвячені праці Я. Богдановського, А. Грушецького, Я. Адамчика, А. Плевінського, Ю. Нароновича-Наронського, А. Фрейтага, О. Чоловського, Ю. Дуткевича, О. Лесика, В. Вечерського, О. Мацюка, О. Пламеницької, Ю. Нельговського.

²Історико-архітектурні дослідження резиденційних та сакральних об'єктів здійснили Р. Афтаназі, В. Лозінський, М. Орловіч, Є. Ковальчик, С. Баронч, Б. Януш, В. Калиновський, А. Плевінський, М. Стрийковський, Б. Возницький, В. Вуйцик, В. Овсійчук, І. Могитич.

Дослідженню історії замкових та монастирських комплексів України радянського періоду присвячені роботи Ю. Асеева, С. Безсонова, Б. Возницького, Г. Логвина, Б. Тимошука, К. Терещука, В. Вуйцика, М. Говденко, Є. Лопушинської, Г. Мезенцевої, І. Могитича, В. Овсійчука, О. Пламеницької, В. Савченка, Т. Товстенка, М. Холостенка, П. Юрченка.

³Найвагомішими працями у галузі національної теоретично-правової бази у сфері охорони і реставрації нерухомих пам'яток, є праці М. Бевза, В. Вечерського, Є. Водзинського, І. Могитича, Г. Петришин, Л. Прибеги, О. Рибчинського. Значення об'єктів архітектурної спадщини у формуванні просторової структури містобудівного утворення окреслено у ґрунтовній праці Л. Прибеги. Пам'яткоохоронні питання розглянуті у дослідженнях О. Лесика, В. Тимофієнка, О. Олійник, В. Лаврова, О. Пруцина, Б. Римашевського, В. Борусевича, З. Пашковського, К. Павловського, К. Масейовської-Буяк, В. Калиновського, К. Куснежа, Е. Пшесмицької, М. Мотака, Б. Шмигіна, Т. Зарембської, О. Жукової.

історичного архіву України у Львові, відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, Державного архіву Івано-Франківської області, архіву Українського спеціалізованого науково-реставраційного інституту "Укрзахідпроектреставрація", Державного архіву Львівської області, Австрійського військового архіву у Відні, Краківського музею князів Чорторийських, а також збірки цифрових архівів і бібліотек

До наступного вагомого блоку джерельної бази дослідження належать іконографічні збірки, які дають можливість визначитись із періодизацією об'єктів, етапністю їх розвитку та втратами, змінами, доповненнями. Історичні описові матеріали, що стали основою проведених історико-містобудівних досліджень, можемо згрупувати у декілька блоків: люстрації, інвентарі, грамоти, описи сучасників того періоду. До більш сучасних джерел відносимо проектну документацію ХХ ст., яка лежить в основі проведення ідентифікації збереженої та втраченої цінної історичної субстанції об'єктів дослідження.

У підрозділі 1.2. "Містобудівні об'єкти Західної України епохи бароко – джерело дослідження" характеризуємо ті з них, які досягли найбільшого розквіту у період XVII – XVIII ст. Досліджені міста та містобудівні комплекси проектувались та реалізувались знаменитими європейськими архітекторами того часу або під їх впливом. Головними з них були – Паоло Фонтана, Якуб Бланже Депрес, Йоган Георг Кнакфус, Андреа дель Аква, Генріх ван Пеен, Бернард Меретин, Ян де Вітте, Тильман з Гамерен, Кароль Генріх Вієдеман, Гійом Левассер де Боплан, Войцех Ленартович, Бернардо Морандо, Август Фридерик Мошинський та ін.

На підставі проведеного комплексного дослідження джерельної бази, історико-містобудівної ідентифікації та аналізу містобудівної та пам'яткоохоронної документації сформовано **каталог містобудівних об'єктів Західної України епохи бароко**, до складу якого входять: 1) міста та їх складові; 2) фортифікаційні оборонні комплекси; 3) палацово-паркові ансамблі; 4) сакральні комплекси.

У представлених містах нами ідентифіковано складові елементи (частина з яких втрачена) історичної об'ємно-розпланувальної структури: оборонну систему (бастейна, бастіонна, мішаного типу; регулярна, нерегулярна); резиденцію власника міста (замок, замково-палацовий комплекс, палацову резиденцію); середмістя (територію площі ринок, ратушу, квартальну забудову); сакральні споруди та комплекси, виробничі комплекси, громадські заклади, садово-паркові комплекси, які формували середовище історичних міст чи містобудівних об'єктів у XVII – XVIII ст. і стали фундаментом для подальшого їх розвитку.

Провівши комплексний аналіз існуючого стану історичних міст Західної України періоду XVII – XVIII ст., розприділяємо їх у три групи відповідно до стану збереженості автентичної субстанції. До історичних міст, рівень збереженості складових барокового періоду котрих перевищує 50 % (група I), належать Збараж, Бучач, Микулинці, Івано-Франківськ, Жовква, Самбір, Вишнівець, Окопи, Язлівець, Броди, Комарно, Олика. Міста, в яких збережена тільки третина барокової містобудівної спадщини (група II): Корець,

с. Муроване, Почаїв, Бережани, Чернелиця, Єзупіль, Маріямпіль. Збережені тільки незначні фрагменти історичної барокової містобудівної об'ємно-планувальної структури у містах (група III): Городенка, Богородчани, Калуш, смт Краковець.

Узагальнено інформацію щодо охоронних статусів історичних міст та цінних історичних містобудівних комплексів, що входять до їх складу. Мають статус історичного міста 145 об'єктів, а 18 втратили статус міста. Заповідні території організовано на території 12 міст. Мають статус пам'ятки містобудування 3 об'єкти, пам'ятки садово-паркового мистецтва – 4 об'єкти, окремі об'єкти мають статуси пам'ятки природи.

На території Західної України знаходяться цінні фортифікаційні об'єкти XVII – XVIII ст., ступінь збереженості яких коливається від задовільного, коли оборонний об'єкт збережений у доброму стані і його функціональне призначення сприяє охороні та продовженню життя об'єкта, до стану руїни, коли існуючими є тільки невеликі фрагменти автентичної субстанції пам'ятки. Є також такі фортифікаційні об'єкти, які відомі тільки теоретично, їх дослідження лише розпочато, у них немає збереженої надземної частини. Історичні фортифікаційні об'єкти, об'ємно-планувальна структура котрих існуюча, можливо класифікувати за технічним станом: добрий, задовільний, незадовільний, аварійний (у стані руїни). Обстеживши понад тридцять фортифікаційних об'єктів XVII – XVIII ст. на предмет їх збереженості та технічного стану, ми виявили, що об'ємно-планувальна структура третини із них є у доброму та задовільному технічному стані. Найкраще збереженими є замки у Збаражі, Золочеві, Жовкві. Інша третина об'єктів мають існуючими тільки невеликі або окремі фрагменти первісної об'ємно-планувальної структури, при цьому технічний стан їх здебільшого незадовільний та близький до руїни. У найкритичнішому стані на цей час перебувають замок у Бучачі, замок у с. Муроване, замок у с. Раковець, замок у с. Маріямпіль. Поодинокі об'єкти, такі як Золотий Потік, Поморяни мають частково втрачену об'ємно-планувальну структуру, але їх технічний стан є критичним, вони близькі до швидкої руйнації. Найгірше збережені колишні міста-фортеці.

Палацове будівництво досліджуваного періоду розвивалось під впливом популярних на час XVIII ст. тенденцій, які виникли в Італії та поширились під патронатом французького короля Людовіка XIV. Головною функцією палаців була репрезентативна, яка виражалась у багатстві об'ємно-просторової композиції споруд, пишному оздобленні їх інтер'єрів, вишуканому їх декорі та в оточенні не менш пишного парку. Найхарактернішими із збережених палацових комплексів Західної України барокового періоду виступають палацовий комплекс родини Вишнівецьких у м. Вишнівці, палацова заміська резиденція Конєцпольських у с. Підгірцях, палац Потоцьких у Кристинополі (сьогодні Червонограді), палац із фрагментарно збереженим парком у Микулинцях. Майже втраченими дійшли до наших днів палацові комплекси у м. Корці, палац Острозьких у Староконстантинові. У перебудованому вигляді зберігся палац Потоцьких у Станіславові (сьогодні Івано-Франківську), повністю втрачено палацово-парковий комплекс у Ляшках Мурованих

(сьогодні с. Муроване Старосамбірського району Львівської області). Аналізуючи стан збереженості існуючих палацових комплексів барокового періоду, робимо висновки про те, що тільки поодинокі із них перебувають у задовільному стані за рахунок функціонального призначення, яке сприяє охороні та збереженню пам'яток. Пристосованими під громадську функцію (музейно-виставкову), а отже доступними для огляду, на цей час є палацові споруди у м. Червонограді (Кристинополі), м. Збаражі, м. Вишнівці, частково палац у м. Жовкві, частково у с. Язлівці.

Сакральні комплекси барокового періоду, які знаходяться на території Західної України, є найхарактернішими об'ємно-просторовими утвореннями. Вони повною мірою презентують особливості епохи в сучасному містобудівному середовищі. У більшості міст, на території їх середмість або передмість, за межами міських укріплень, були представлені святині всіх релігійних громад, що проживали в місті. Найбільшу спадщину барокової доби залишив по собі орден єзуїтів, діяльність якого поширювалась на всю Європу, в тому числі і на західноукраїнські землі, існуючими є історичні монастирські комплекси у Івано-Франківську, Львові, Золочеві, Кременці та ін. Вагомою складовою сакральної архітектури барокового періоду виступають Василянські⁴ сакральні комплекси, які відрізняються зазвичай унікальними, притаманними тільки їм об'ємно-планувальними вирішеннями. Збереженими у задовільному та доброму стані дійшли до наших днів комплекс собору Св. Юра у Львові, монастирський комплекс у Червонограді (Кристинополі), Хрестовоздвиженський монастир в Бучачі, Рождественський монастир в Жовкві. Окремою групою виступають замські монастирі, що належать до Чину святого Василя Великого. Найвидатнішими пам'ятками, які добре збережені на цей час, є Крехівський монастир, Унівський монастир (відбудований), монастир у Добромилі.

20 % особливо цінних історичних сакральних комплексів періоду XVII – XVIII ст. перебувають у аварійному стані чи стані руїни, серед них: костел в Чернелиці, Вірменський костел в Городенці, костел в Краківці. Частина об'єктів є у задовільному технічному стані, але їх функціональне призначення негативно впливає на цінність та доступність пам'яткових об'єктів, серед них Монастир у Маріямполі, де розташовано жіночу виправну колонію. До втрачених та відомих тільки на теоретичному рівні належать костел у Вишнівці (навмисне зруйнований радянською владою), костел Валентина в Калуші. До щойно відреставрованих, відновлених, або в процесі реставрації можемо віднести костел у смт Єзуполі Івано-Франківської обл., костел у с. Окопи Тернопільської обл, костел у м. Гусятині, костел в м. Городенці.

У підрозділі 1.3. "Методологія дослідження містобудування періоду сер. XVII ст. – кін. XVIII ст." розкрито методологічні засади дисертаційної роботи, які полягають у використанні низки відомих і апробованих загальнонаукових та емпіричних методів дослідження містобудівного об'єкта з їх поділом на натурні та камеральні. Відповідно до поставлених завдань

⁴ Василяни (Чин святого Василя Великого, Василянський Чин святого Йосафата) - один з основних чернечих орденів Української греко-католицької церкви, заснований у 1617 р. та утверджений у 1631 р.

сформовано поетапну методику дослідження, яка передбачає здійснення послідовних дослідницьких дій на трьох стадіях: 1 стадія – формування джерельної бази дослідження, історико-містобудівна ідентифікація об'єктів дослідження, оцінка рівня їх збереженості, аналіз впливу геополітичної ситуації в Європі у період XVII – XVIII ст. на розвиток барокового містобудування в Західній Україні; 2 стадія – комплексний аналіз процесу містобудування, його ідеології та розкриття закономірностей формування об'ємно-просторових структур містобудівних об'єктів та формування їх типології; 3 стадія – представлення цінного містобудівного надбання Західної України барокового періоду у системі європейської спадщини та розроблення рекомендацій щодо регенерації та збереження.

Згідно з принципом історизму в ході дослідження містобудування Західної України періоду бароко історичні факти розглядаються відповідно до конкретно-історичних обставин, в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості, що дає можливість з'ясувати історичні передумови формування містобудівної культури, виявити головні чинники впливу (соціально-економічні, політико-правові, релігійні, етнічні, естетико-композиційні) на розвиток містобудування і шляхи розвитку міст та містобудівних комплексів Західної України у досліджуваній період. За принципом об'єктивності, спираючись на достовірні джерела, аналізуються: генеза розпланувальних структур міст та утворення нових палацово-паркових, оборонних, сакральних комплексів; особливості реалізації містобудівних реконструкцій у період кін. XVII ст.; типологія містобудівних барокових композицій; становлення містобудівної спадщини епохи бароко. Репрезентативність, точність і надійність одержаних результатів забезпечено розглядом біля 200 містобудівних об'єктів (новозакладених або реконструйованих у бароковий період середньовічних, ренесансних міст, комплексів, ансамблів).

За допомогою методів історико-містобудівної ідентифікації та теоретичної реконструкції визначено базові елементи розпланувальних структур історичних міст та містобудівних комплексів XVII – XVIII ст. у період становлення та представлено їх на сучасному етапі розвитку.

Порівняльно-історичний підхід застосовано для розкриття особливостей та ідейного змісту містобудівних процесів XVII – XVIII ст. на теренах Західної України, для проведення аналітичних зіставлень об'єктів й виявлення загальних і специфічних ознак у їх розвитку як органічного цілого, так і окремих елементів його структури. На основі порівняльного методу обрано найхарактерніші та унікальні містобудівні комплекси. Порівняння дало можливість зробити висновок про подібність чи відмінність об'єктів дослідження, виявити кількісні і якісні характеристики, класифікувати досліджувані комплекси, упорядкувати їх за істотними для зіставлення ознаками.

Для представлення періодизації історичних містобудівних об'єктів XVII – XVIII ст. використано метод прогностичного моделювання. Створення моделей розвитку дало можливість показати етапність та еволюційні зміни містобудівного процесу. Виконано теоретичні реконструкції розпланувальних

структур міст барокового періоду, які характеризують особливості еволюції містобудування на трьох етапах розвитку.

Пам'яткоохоронний аспект роботи розкрито шляхом розроблення комплексу заходів щодо охорони та збереження історико-містобудівної спадщини Західної України барокового періоду. Заходи відповідають встановленому за авторською методикою рівню збереженості об'єктів і поділяються на три рівні: збереження і повного відтворення; збереження і фрагментарного відтворення; символічного відтворення і ознакування.

У другому розділі **”Передумови розвитку містобудування Західної України періоду сер. XVII ст. – кін. XVIII ст.”** представлено чинники формування, еволюційні зміни та складові містобудівних процесів досліджуваного періоду.

У підрозділі 2.1. **”Вплив традицій європейського містобудування на формування містобудівної культури Західної України періоду сер. XVII ст. – кін. XVIII ст.”** розкрито особливості історико-економічного розвитку країн Європи, починаючи з періоду, який трактують як “великий прорив” (кін. XV – XVII ст.), та його вплив на розвиток містобудування Західної України. У цей час було закладено підґрунтя нових товарно-виробничих відносин, що базувались на засадах ринкової економіки, зросли темпи економічного розвитку. Цей період також став переломним у відносинах Європи з іншими цивілізаціями за рахунок великих географічних відкриттів, які збільшили межі західного світу, розширили світогляд європейців. Розвиток торгових зв'язків поглибив процес формування національних ринків. Крім того, у XVI – XVII ст. Європа стала батьківщиною перших ранньобуржуазних революцій, релігійних протиріч, розвитку наукових знань, змін у художній культурі.

Сукупність цих чинників вплинула на формування нових містобудівних завдань, які наповнювались новим соціальним і функціональним змістом. У період XVII – XVIII ст. розвивається нове ідейно-теоретичне підґрунтя європейського містобудування. Трансформація архітектурно-містобудівних ідей протікала індивідуально у країнах Європи і послужила основою для формування кількох напрямків у розвитку містобудівної естетики. Наприклад, у Англії впродовж розглянутого періоду місто розуміли як оточуюче людину середовище. У Франції на формування містобудівної думки сильний вплив мало філософське вчення Рене Декарта, що послужило підґрунтям планіметричних засад французького містобудування, а також дедуктивна послідовність у вирішенні містобудівних завдань. В Італії розвинулось об'ємно-просторове трактування містобудівних проблем під впливом мислителів епохи Відродження.

Європейські тенденції розвитку містобудування, такі як застосування принципу регулярності, формування осьових композицій, розвиток нових палацово-паркових міських та замських комплексів, створення репрезентативних власницьких комплексів у структурі існуючих міст, виникнення ансамблевих композицій із нових та існуючих елементів, поширювались на територію Речі Посполитої та на західноукраїнські землі в її складі. На кінець XVI ст. до складу Речі Посполитої входили 6 воєводств:

Подільське, Брацлавське, Белзьке, Руське, Волинське та Київське. Ці землі стали власністю магнатських родин Замоївських, Жолкевських, Вишнівецьких, Конєцпольських, Потоцьких, Чарторийських, Сангушків, Яблоновських та ряду інших представників середньої та дрібної шляхти. Крім того, значна частина українських земель опинилась у власності католицького духовенства.

Не дивлячись на складні соціально-економічні умови перебування українського народу під владою Речі Посполитої, у сфері містобудування згаданий період пов'язуємо із активним розвитком міст. Оскільки магнатам необхідно було впорядковувати господарську організацію своїх нових землеволодінь, то виникає чимало новозакладених міст. Міста, як правило, ставали центрами гнізд поселень, до яких входили найближчі села. Заможна шляхта, українці й поляки, запрошували до себе архітекторів і будівничих з Італії, Франції, Голландії. Новоутворені міста стають не тільки центрами зосередження великих централізованих мануфактур і капіталу, але й осередками політичного і культурного життя.

У підрозділі 2.2. “Головні чинники впливу на розвиток містобудування Західної України” виокремлено особливості розвитку барокового містобудування на західноукраїнських землях у період світоглядних змін по всій Європі. Розвиток містобудування був складним процесом, пов'язаним із цілим комплексом чинників, головні з них: соціально-економічний, політико-правовий, релігійний, етнічний, естетико-композиційний.

Еволюція містобудування була тісно пов'язана із політичною ситуацією в державі та соціально-економічним становищем суспільства. На період XVII ст. Річ Посполита була дворянською республікою на чолі з виборним королем. Відсутність міцної центральної влади та значні процеси перерозподілу земель поміж знаттю вплинули на розвиток міст – приватних резиденцій. На період XVII – XVIII ст. на західноукраїнських землях (в межах Руського, Белзького, Волинського, Подільського, Люблінського, Хелмського воєводств) було понад 300 міст, 15 % з них були королівськими, 5 % єпископськими, 80 % приватновласницькими.

На період XVII – XVIII ст. сформувались соціально-економічні передумови, які сприяли розвитку міст на українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої, – це поглиблення процесу суспільного поділу праці; освоєння феодалами нових земель; швидкі темпи розширення магнатських латифундій; скорочення сільськогосподарських наділів; поширення мануфактурного виробництва; розширення фільваркових господарств; інтенсивний розвиток ремесла та торгівлі. Основою економічного розвитку міст на період XVII ст. був ріст цехового ремесла, промислів, внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Отже, важливою рушійною силою у розвитку міста була **економічна складова**, завдяки якій місто перейшло на новий еволюційний рівень, а саме: стало “містом – торгово-виробничим центром”.

Релігійний чинник впливу на розвиток містобудування у період XVII – XVIII ст. представлений трьома напрямками християнства: православ'ям, греко-католицизмом та католицизмом. За відсутністю власної держави під владою Речі Посполитої, в якій домінуючою була католицька віра, для

українців головним інститутом вираження їхньої самотності слугували православна та греко-католицька (утворена у 1596 р.) церкви. Місією збереження православних традицій та канонів в умовах католицизму взяв на себе новостворений греко-католицький орден Василіян. В архітектурно-містобудівному аспекті діяльність греко-католицької церкви представлена сакральнo-монастирськими, світськими, резиденційними спорудами та комплексами. Архітектура цих містобудівних об'єктів формувалась на основі канонів православної архітектури та поєднувалась із рисами європейського сакрального будівництва барокового періоду.

Головною релігією в Західній Європі у зазначений період був католицизм, церква мала величезний політичний вплив, ставши невід'ємним елементом феодальної системи. За допомогою ордену єзуїтів католицька верхівка активно поширювала католицизм на західноукраїнських землях. Створювались численні та грандіозні сакральнo-монастирські комплекси, які займали ключові місця у розпланувальній структурі міст та відігравали роль об'ємно-просторових доміант. Розбудовувались ці комплекси методом наслідування характерних для європейської сакральної барокої архітектури рис.

Також вагомим був вплив **естетико-композиційних тенденцій**, що панували у Європі на той час. У західноукраїнському містобудуванні вони проявились у кількох напрямках: 1) архітектори бароко розвивали ідеї ренесансних ідеальних міст, запозичивши ідею полігональної, геометризованої розпланувальної структури середмістя та оборонних комплексів; 2) впроваджували та розвивали осьові композиції; 3) поєднували унікальний природній ландшафт із регулярними елементами містобудівної структури.

У бароковому містотворенні використовували симетричні композиції, що мали на меті протистояти асиметрії і хаотичності забудови доби середньовіччя. Усі палацові комплекси Західної України були розплановані на основі принципів симетрії елементів, а саме: вісь симетрії проходила по центру головної споруди палацу, підпорядковуючи всі елементи композиції. Такий прийом використано у замково-палацовому комплексі в Олиці, Збаражі, палаці у Язлівці, Корці та ін. Характерним для згаданого періоду було прокладення прямолінійних комунікацій, у вигляді вулиць, бульварів, які впорядковували і створювали нове убраністичне середовище та формували видові перспективи, створювали новий силует міста.

Досягненням барокового періоду є вмiле вписування будівничими в унікальні природні умови регулярних розпланувальних структур міст та містобудівних комплексів, які, крім того, часто були підпорядковані осям симетрії.

У підрозділі 2.3. “Складові містобудівних процесів в західноукраїнському регіоні” представлено об'єктно-типологічну структуру містобудування Західної України, до складу якої входять міста, оборонні фортифікаційні комплекси, замкові та замково-палацові комплекси, сакральні, монастирські ансамблі, садово-паркові об'єкти, феодальні двори. Розвиток містобудування західноукраїнських земель відбувався під впливом архітектурно-містобудівних

традицій Італії, Франції, Австрії, Німеччини, Нідерландів та реалізовувався представниками української, польської, литовської аристократії.

У дослідженні презентовано існуючі міста, селища міського типу та інші містобудівні ансамблі. Найхарактернішими серед таких об'єктів є міста: Микулинці, Червоноград (Кристинопіль), Жовква, Івано-Франківськ (первісно Станіславів), Маріямпіль, Бучач, Олика; палацово-замкові комплекси: палац у селі Підгірцях Бродівського району Львівської області, Вишнівецький палац у смт Вишнівець Збараського району Тернопільської області, Язловецький палац у селі Язловець Бучацького району Тернопільської області, фортеця Окопи Святої Трійці у селі Окопи Борщівського району Тернопільської області, Олицький замок в смт Олиці Волинської області; монастирсько-сакральні комплекси – Святоюрський комплекс у місті Львові, Свято-Успенська Почаївська Лавра у місті Почаєві, Манявський скит у селі Манява Богородчанського району Івано-Франківської області, Палац архієпископів у селі Оброшине Пустомитівського району Львівської області та ін.

У представлених об'єктах ідентифіковано складові елементи (частина з яких втрачена) історичної об'ємно-розпланувальної структури міст та містобудівних комплексів XVII – XVIII ст., які стали фундаментом для подальшого їх розвитку. І саме барокові риси міст, монастирських, замково-палацових комплексів сформували їхній неповторний образ, своєрідне середовище. До занепаду їх призвела сукупність чинників, таких як збройні конфлікти, втрата актуальності функції, науково-технічний прогрес, природні умови.

Наприкінці барокового періоду із зникненням оборонних систем у містобудуванні розпочинається новий етап еволюції. Оскільки розпланування середмістя на первісних етапах розвитку було підпорядковане та обмежено у фактичному розвитку саме оборонною функцією, то на завершальному етапі магнати намагались реалізувати найпомпезніші ідеї щодо нового композиційно-просторового вирішення цілого міста та своєї резиденції зокрема. Ці прагнення відобразились у активному розвитку нової паркової функції, яка була композиційно пов'язана із резиденцією власника. Новим поглядом на паркову складову можемо вважати появу барокового регулярного парку ще за межами мурів у м. Жовкві та появу барокового розвинутого регулярного парку на місці колишньої оборонної фортифікації у м. Ляшки Муровані. У кін. XVII ст. у м. Яворові був розвинутий сад у італійському стилі, а Кристинопольський масштабний парк включав систему водних каналів.

У третьому розділі “Еволюційні та новаторські ідеї у розплануванні міст Західної України” представлено особливості розвитку новозакладених та реконструйованих міст барокового періоду на західноукраїнських теренах.

У підрозділі 3.1. “Функціональна та ідеологічна програма барокового міста” розкрито функціональну складову міста барокового періоду, яке розвивалось так, як і міста попередніх епох поряд із зовнішніми торговими комунікаціями, часто на їх перетині, що було запорукою його економічного розвитку. Від сер. XVII до кін. XVIII ст. функціональним ядром міста виступав ансамбль площі ринок, який поєднував, причому у найкомпактніший спосіб, три найголовніші міські функції: адміністративну, торгову та житлову.

Упродовж досліджуваного періоду розвитку функціональне ядро доповнювалось іншими функціями, а обороноздатність міста поступово нівелюється і на завершальному етапі розвитку зовсім зникає.

Функціональна програма барокового міста формується з набору головних функцій: торгової, житлової, адміністративної, резиденційної, оборонної; та другорядних: сакральної, виробничої, освітньої, лікувальної. Впродовж усього барокового періоду функціональна програма міста трансформується за рахунок зміни оборонної функції на палацово-паркову.

Присутньою впродовж всього періоду розвитку міста є репрезентативна складова, яка виражається спочатку додатковою невеликою територією поряд із палацом власника міста, та поступово ця функція починає виражатись у вигляді великих і навіть грандіозних по відношенню до інших частин міста територій, які відіграють головну роль у *місті-резиденції*. На завершальному етапі розвитку барокове місто можемо назвати *містом-репрезентативним*, оскільки саме репрезентативна функція починає домінувати у всій розпланувально-просторовій композиції. Тобто, із зникненням потреби у захисті від зовнішнього ворога розпочинається новий виток у розвитку функціональної структури міста. У цей період поетапно нівелюється оборонна функція та активно починає розвиватись палацово-паркова.

Генеza нових міст, утворення нових ансамблів у місті у барокову добу відбувалось на основі цілого комплексу усталених ідеологічних понять. Зокрема, це ідеологія абсолютизму, яка була на вершині світоглядних поглядів XVII ст.; ідеологія католицизму, яку поширював по всій Європі орден єзуїтів. Головною тенденцією самосвідомості великих магнатів – власників міст – виступає сарматизм, який найбільше впливає на формування резиденційних замково-палацових комплексів.

Ідеологія абсолютизму, яка вплинула на формування ряду барокових містобудівних комплексів Європи, знайшла своє відображення і на західноукраїнських теренах. Великі магнати того періоду, наслідуючи європейську урбаністичну моду, створювали свої міські та замські резиденції на основі поширених європейських тенденцій, таких як підпорядкування всіх складових містобудівного комплексу (міста) осі, яка була головною віссю палацу, парку, інших комплексів (наприклад, сакрального). Палац відігравав у такому комплексі роль композиційно-просторового ядра. Найвідомішими реалізаціями таких проектів є Підгірці, Кристинопіль, Микулинці, Вишнівець.

Розвиток бароко у Європі був пов'язаний з ідеєю контрреформації і діяльністю ордену єзуїтів, вплив яких поширився на західноукраїнські землі і втілювався у вигляді масштабних сакральних комплексів, що займали ключові позиції у розпланувальній структурі нових та модернізованих міст. Частина з цих об'єктів, такі як костел у Олиці, костел у Львові наслідували еталонний об'єкт – собор Іль Джезу в Римі, а частина з них отримали об'ємно-просторовий розвиток.

Зведення іменитих резиденційних комплексів було пов'язано з ідеологією сарматизму, яка виникла на теренах Польщі та активно поширювалась магнатами на наші землі. Прирівнюючи себе до великого народу сарматів,

аристократія намагалась з допомогою архітектурно-містобудівної діяльності виокремитись у суспільстві, продемонструвати свою велич за рахунок розбудови родинних маєтків.

Проникнення національних рис у архітектуру та містобудування пов'язане із діяльністю та філософськими поглядами греко-католицького чернечого ордену Василіян. Із метою подолання кризи церкви, її ієрархи приділяли значну увагу розвитку монастирів та освіти молоді. Ця потреба вплинула на активізацію процесу розбудови монастирських комплексів. Взірцем слугували монастирі римо-католицьких орденів, які провадили освітню діяльність – єзуїтів чи піарів. Основними особливостями монастирів чину святого Василя Великого було прагнення до регулярності забудови та функціонального поєднання основних елементів у монастирський комплекс, а також відхід від традиційних композиційних схем його побудови й пошук нових планувально-просторових рішень, що зумовлювалося характером рельєфу, розташуванням у населеному пункті, вимогою фундатора. Найдосконалішими реалізаціями ордену є Собор Св. Юра у Львові, Свято-Успенська Почаївська Лавра, Монастир Св. Миколая у с. Крехів, Свято-Успенська Унівська Лавра Студійського уставу в с. Унів Перемишлянського району Львівської області, Монастир та церква Св. Йосафата у м. Бучачі, Василіанський монастирський комплекс в м. Холмі та ін.

Оборонне будівництво в Західній Україні XVI – XVIII ст. відображало загальні тенденції військової теорії у Європі. Будівництво укріплень цього періоду розвивалось у двох напрямках. Перший – поширення та вдосконалення старих середньовічних замків засобами потовщення стін та побудовою потужних розлогих башт – бастей. Такі замки в європейському мистецтвознавстві позначались як бастееві (бастейні). Вони посіли місце між баштовими та бастіонними фортецями. Другий напрям, який базувався на теоретичних розрахунках, – це будівництво регулярних бастіонних замків та фортець.

Соціальні зміни та необхідність оборони від вогнепальної зброї призводять до пошуків нових форм міста, що відображається в його плануванні, обрисах, силуеті та забудові. Упродовж згаданого періоду проводились численні та різноманітні модернізації та перебудови укріплень міст та резиденцій.

Розвиток наукових знань цього періоду мав великий вплив на формування регулярного містобудування. Ідею вирішення архітектурно-містобудівних завдань за допомогою дедуктивної послідовності розвинув знаменитий математик і філософ поч. XVII ст. Рене Декарт. Такий математичний підхід до містобудування поширювали його послідовники, що відобразилось у планіметричному характері містобудівних утворень, при будівництві міст-фортець. До сер. XVII століття у Франції сформувалася національна школа військових інженерів, лідером якої вважають Себастьяна Ле Претра де Вобана. Він вніс багато нового в правила укріплення міст, розробив прийоми розміщення і планування бастіонів, куртин, ровів і т.д., що відображено у багатьох фортифікаційних комплексах Західної України.

У підрозділі 3.2 "Шляхи розвитку міст та містобудівних комплексів на теренах Західної України у період сер. XVII ст. – кін. XVIII ст." показано загальні тенденції розвитку західноукраїнських міст та містобудівних комплексів у складі Речі Посполитої. Під впливом головних містотворчих чинників та особливостей історичних обставин у період XVII – XVIII ст. сформувались два головні напрямки розвитку міст – це закладення так званих нових міст на вільних територіях із регулярним середмістям та бастионною оборонною системою та проведення реконструкцій, модернізацій, перебудов, розбудов існуючих на період XVII ст. середньовічних міст. За характером розвитку міста у барокову добу можемо виділити: нове (новозакладене), реконструйоване, відбудоване (відновлене). У цей час відбувалось перетворення середньовічної моделі міста під впливом багатьох факторів. Одним з них є зникнення королівських та костельних ініціатив в урбаністичних процесах та прогресуюча активність знаті у закладенні нових приватних міст.

Нові (новозакладені) міста можливо розділити у дві принципові групи: 1. Міста закритого типу, у яких була присутньою оборонна складова і розвиток середмістя був обмежений фортифікаціями, що поступово ставали регулярними (протобастіонні, бастионні) та удосконалювались; 2. Міста відкритого типу, без оборонної системи, у яких резиденція власника була палацового типу із парковою складовою. Внутрішня розпланувальна структура міста розвивались на чіткій модульній основі. Резиденція власника міста у цей період еволюціонувала із замку з переважаючою оборонною функцією у розвинутий палацово-парковий комплекс із домінуючою репрезентативною складовою.

Утворення міст відкритого типу пов'язане із новаторськими ідеями та характеризується відсутністю оборонної складової, оскільки в силу історичних обставин у кін XVII ст. зникає необхідність захисту міста від зовнішнього ворога. Такі міста складались із регулярного середмістя, резиденції власника у вигляді палацу та парку. Також містобудівна структура могла бути доповнена міськими ансамблями іншого функціонального призначення, наприклад, сакральними. До міст закритого типу належать Жовква, Броди, Станіславів, Замостя, Богородчани, Маріямпіль, Калуш. Міста відкритого типу презентують Микулинці, Кристинопіль, Краковець.

Також у цей період реконструювались та модернізувались існуючі середньовічні міста відповідно до тогочасних європейських урбаністичних традицій, серед яких принцип регулярності, прийом утворення загальноміських композиційно-розпланувальних осей, утворення палацово-паркової складової на місці колишньої ліквідованої (перебудованої) оборонної системи, розвиток репрезентативних власницьких палацових комплексів у структурі існуючих міст, створення ансамблевих композицій із нових та існуючих елементів містобудівної структури, формування гармонійного силуету міста.

Для західноукраїнських міст характерними були такі урбаністичні підходи проведення перебудови міст, як утворення нових містобудівних комплексів у існуючій структурі міста, проведення трансформацій окремих структурних елементів та здійснення цілісної трансформації міста.

В епоху бароко у містобудуванні починають домінувати осьові багатокомпонентні складні композиції. В архітектурі спостерігаємо ефект переплетення реалістичності із театральністю, в садово-парковому мистецтві відбувається злиття природних компонентів із рукотворними. Для західноукраїнських міст характерними були такі урбаністичні підходи проведення перебудови міст, як утворення нових барокових комплексів у існуючій структурі міста, проведення трансформацій окремих структурних елементів та здійснення цілісної трансформації міста.

У підрозділі 3.3. “Особливості розпланування нових міст у XVII – XVIII ст.” представлено особливості формування розпланувальних структур нових міст. Головними базовими елементами розпланувальної структури виступають: 1. Середмістя із площею ринок; 2. Замок власника міста (палацова резиденція); 3. Оборонна система; 4. Сакральні комплекси; 5. Садово-парковий комплекс; 6. Виробничий комплекс; 7. Передмістя.

Центром планувальної композиції і головним комунікаційним вузлом міста була ринкова площа. Здебільшого це був майдан квадратної або прямокутної форми, який виконував функції як торговиці, так і громадської площі. Периметр ринковою площею формувався кварталами регулярної житлової забудови із вкрапленнями громадських, адміністративних та торгових будівель. Головна адміністративна споруда міста – ратуша – розташовувалась по центру площі, рідше була вписана у приринковий квартал. Особливою специфічною рисою міст у бароковий період було закладення парадної площі перед резиденцією власника міста. Найчастіше ці площі закладались окремо від решти площ міста і формували спеціальний парадний простір перед палацом власника (наприклад: міста Замостя, Жовква, Кристинолінь, Станіславів (Івано-Франківськ) та ін.).

Вагомою складовою розпланувальних структур міст та комплексів досліджуваного періоду була оборонна система. Оборонне будівництво в Західній Україні XVII – поч. XVIII ст. відображало загальні тенденції військової справи у Європі, які відповідають двом напрямкам розвитку оборонних укріплень. Перший – поширення та вдосконалення старих середньовічних замків засобами потовщення стін та побудовою потужних розлогих башт – бастей. Такі замки в європейському мистецтвознавстві позначались як бастееві (бастейні). Вони посіли місце між баштовими та бастіонними фортецями. Другий напрям – будівництво регулярних бастіонних замків, що базувався на теоретичних розрахунках. Поширення бастіонної системи фортифікацій було наслідком інтенсивного розвитку вогнепальної зброї та появи в озброєнні європейських країн артилерії. Зведення замків бастіонного типу було справою професійних архітекторів-фортифікаторів. Так, наприклад, замок у Збаражі проектував італійський архітектор Вінченцо Скамоцці, а зведення замку в Підгірцях пов'язане з іменем архітектора Андре дель Аква і французького інженера Гійома де Боплана. Початковий етап розвитку фортифікаційного мистецтва на західноукраїнських землях представляють бастіонні укріплення замку в Олиці (XVII ст.), які за планувальною конфігурацією були наближені до квадрата з наріжним

розташуванням бастіонів. Подібними були споруджені квадратні чи наближені до квадрата бастіонні укріплення в Збаражі, Золочеві, Чернелиці. Зовні ці оборонні комплекси оточували глибокі рови та вали. Розвиненими прикладами оборонної фортифікації можуть бути оборонні системи міст Станіслава (Івано-Франківська), Бродів.

Сакральні комплекси барокового періоду становлять не тільки вагомую частину усієї архітектурно-містобудівної спадщини України, а й виступають найхарактернішими елементами об'ємно-просторових композицій історичних міст того періоду. Подібно до еволюції резиденцій власників міст, можемо виокремити кілька етапів у розвитку барокових сакральних комплексів: від пізньоренесансних, у котрих присутні часто тільки деякі елементи об'ємно-просторового вирішення чи елементи декору відповідали бароковій архітектурі, до помпезних багатокомпонентних утворень із садовими композиціями, котрі і сьогодні є символами цілих міст чи навіть країни. Прикладом найпростішого вирішення може бути монастирський комплекс з костелом у смт Єзуполі Івано-Франківської області, прикладом найрозвинутішого – комплекс Св. Юра у Львові.

У зв'язку із загрозою татарських та турецьких нападів, міжфеодалних воєн монастирські комплекси і навіть окремі храмові споруди мали оборонний характер. Прикладом можуть виступати монастирі Крехівський та Унівський на Львівщині. Фортифікаційний устрій цих комплексів був подібний до замків. Зовні монастирський комплекс був обнесений мурами та баштами; надбрамна башта часто відігравала роль дзвіниці. Домінантна роль у просторовій організації комплексу належала головному храмові, що розміщувався в центрі монастирського подвір'я. Вздовж оборонних мурів містилися приміщення келій та інші будівлі господарського призначення.

Щодо іншого базового елемента, резиденції власника міста, то у досліджених історичних містах на території Західної України зустрічаємо кілька типів резиденцій власників міста. Це замкові споруди із оборонною функцією або замково-палацові та палацово-паркові комплекси із переважаючою репрезентативною функцією. Можливим є також змішаний тип, у якому присутні риси і оборонної архітектури, і палацової. У Європі такі специфічні палацово-оборонні споруди отримали назву "палаццо ін фортецца". Розмір резиденції, її велич залежала від статусу і кількості нерухомого майна власника.

Палаці найбільших магнатів того періоду виникали під впливом модних на час XVIII ст. тенденцій палацобудування, які з'явилися в Італії та поширилися під патронатом французького короля Людовіка XIV. Головною функцією палаців була репрезентативна, яка виражалась у багатстві об'ємно-просторової композиції споруд, пишному оздобленні їх інтер'єрів, вишуканому декорі та в оточенні не менш пишного парку. Внутрішнє розпланування палацового комплексу було підпорядковане чітким композиційно-просторовим осям, до складу комплексу входили типові елементи: 1) споруда палацу, два бічні флігелі, що примикали до неї під прямим кутом; 2) парадна огорожа з

брамою; 3) передній двір – курдонер; 4) господарсько-обслуговуючий блок; 5) задній двір; 6) сад; 7) водні композиції; 8) звіринці.

Як правило, споруда палацу поєднувалась із садом, формуючи єдину об'ємно-просторову композицію. Ландшафтна композиція складалась із газонних партерних композицій, дерев і чагарників, які утворювали зелені стіни алей; із водних композицій у вигляді фонтанів, басейнів. У таких садах використовували скульптурні елементи. Часто паркова складова розташовувалась на місці первісної громіздкої оборонної системи та ставала елементом новітньої осьової об'ємно-просторової композиції середмістя.

Щодо розташування комплексу палацу у структурі середмістя можемо виділити кілька варіантів: а) на головній планувальній осі міста, б) на перетині планувальних осей, в) на осі природного мису.

Серед існуючих на цей час об'єктів, які найкраще характеризують палацову архітектуру барокового періоду, – палацово-паркові комплекси у Микулинцях, Вишнівці, Язлівці, Червонограді (Кристинополі). Інші подібні об'єкти або не збережені взагалі, або дійшли до нашого часу тільки у вигляді руїни.

У XVII – XVIII ст. на теренах Західної України з'являються масштабні садово-паркові комплекси подібного складу і подібних програм. Центром композиції, як правило, був палац, від якого розходились зіркою алеї, а сад був оточений природним лісом. Однією з головних рис саду згаданого періоду кін. XVII – кін. XVIII ст. є підпорядкування осям на всіх рівнях планувальних рішень, від великих до незначних просторів. Таким чином, наявність осьових укладів забезпечувала порядок, цілісність та об'єднання архітектурних споруд, садів і парків у єдину композицію. За допомогою осі чи осей у простих і складних садово-паркових ландшафтно-планувальних укладах формувалась кульмінація, розставлення акцентів і внутрішнє наповнення композиції саду. Барокові регулярні сади підпорядковували собі місцевість. Під час їх розбудови відбувались значні перетворення середовища. Це було пов'язано із утворенням штучних терас, розплануванням значних за площею територій з метою створення дальніх видових перспектив, великі зміни несли із собою нововлаштовані водні елементи. Причому будівництво такого саду відбувалось у швидкому темпі, часто було приурочене до визначної події у житті магната і не перевищувало 2 – 3 роки. Барокові сади були “театральними” і “музейними”, вони використовувались для маскарадів і театральних вистав, відігравали роль музеїв для скульптур та рідкісних рослин. Прикладами палаців з парками виступають резиденції в Яворові, Підгірцях, Оброшино, Ляшках Мурованих (с. Муроване), Кристинополі (Червонограді), Вишнівці та ін.

До групи резиденційних об'єктів, окрім палаців, входили також і двори (садиби, маєтки). Двірська група складалась з двору, як шляхетської садиби, фільварку, або господарської забудови, також з теренів зелені – парку, саду, газонів і алей. Двірську групу оточували зазвичай поля і маєтні ґрунти.

У підрозділі 3.4. “Містобудівні реконструкції існуючих міст у період кін. XVII – XVIII ст.” представляємо найхарактерніші приклади виконаних містобудівних реконструкцій у барокову добу на теренах Західної України.

Дослідивши близько 140 історичних містобудівних об'єктів, було виявлено низку різноманітних варіантів проведення реконструкцій вже існуючих на період XVII ст. міст та містобудівних комплексів. У результаті були виокремлені характерні для західноукраїнських міст урбаністичні підходи проведення перебудови міст у згаданий період та згруповано їх за структурно-містобудівним критерієм у три групи: **I** – утворення нових урбаністичних елементів у існуючій структурі міста; **II** – трансформація окремих структурних елементів міста; **III** – цілісна трансформація міста.

Для *першої групи* характерним є утворення нового елемента з бароковими рисами при існуванні стійких первісних елементів містобудівної структури. Переважно стабільним елементом виступає середмістя, яке залишається на первісному етапі розвитку без вагомих змін у бароковий період. А зміни, які відбуваються в цей період, пов'язані із появою нового елемента, такого як новий палац, парк та інші комплекси, які мають яскраво виражені барокові риси. Об'єктом, який розкриває особливості реконструкції, що пов'язана із утворенням нового структурного елемента, виступає історичне місто Язлівець (сьогодні с. Язлівець, Бучацького району, Тернопільської області). Зміни цього історичного міста у бароковий період пов'язані із доповненням існуючої містобудівної структури новим елементом – нижнім замком, який будувався початково як оборонний об'єкт, але був перебудований на палацову споруду із розвинутим терасованим садом. Тобто, на період сер. XVIII ст. у структурі ренесансного міста Язлівця з'явився новоутворений бароковий палацово-парковий комплекс.

Для *другої групи* характерними є прийоми перетворення одного або кількох структурних елементів містобудівної композиції. Прикладом такої трансформації виступає історичне місто Маріямпіль (сьогодні с. Маріямпіль, Галицького району Івано-Франківської області). Представлений містобудівний об'єкт цікавий своїм унікальним розташуванням на високому мисі із крутими майже прямовисними берегами, які з трьох боків омиваються водами р. Дністер, що творить природний захист об'єкту. У кінці XVII ст. на території первісного майже зруйнованого поселення та середньовічного замку коронним гетьманом Станіславом Яном Яблоновським було закладено середмістя із площею ринок та регулярною приринковою забудовою, монастирський комплекс, трансформовано існуючий замок у бастіонну резиденцію і розвинуто регулярний парк, реалізовано систему регулярних бастіонних міських укріплень.

Перехідною ланкою між II і III групою урбаністичних підходів виступає містобудівна реконструкція, яка стосується *трансформації всіх складових міста*.

Найхарактернішим показовим прикладом урбаністичної реконструкції, яка полягає у трансформації всіх складових міста: середмістя, резиденції магната, оборонної системи, виступає історичне місто Микулинці (сьогодні смт Микулинці Тербовлянського району Тернопільської області).

Третя група включає в себе такі випадки, коли перетворення стосуються всіх частин міста. Тобто, це може бути перебудова середмістя разом із перебудовою резиденції власника міста та разом із перебудовою оборонної системи, або повною

її втратою. Також до цієї групи входять випадки, коли нове середмістя та інші складові міської структури розвиваються поряд із первісною локацією міста, яка з часом занепадає, і нове утворення перебирає на себе всі міські функції. Цікавим прикладом третьої групи є утворення “паралельних міст”, які з часом могли бути об’єднані єдиною оборонною системою. Демонструє цю особливість м. Бережани.

Цікавим прикладом *цілісної трансформації* є той випадок, коли середньовічне середмістя втрачає своє значення, а поряд із ним розвивається нове місто. Яскравим зразком такої реконструкції виступає м. Калуш, у якому після значного руйнування, нищення татарами існуючого на період першої пол. XVII ст. середмістя із торговицею та міською забудовою виникає зовсім нове міське утворення з усіма новими структурними елементами: регулярним середмістям з чотирикутним ринком та регулярною квартальною забудовою, старостинським замком, сакральними спорудами різних конфесій в межах єдиної регулярної оборонної системи та іншими міськими об’єктами.

Із метою представлення реконструкцій історичних міст Західної України у період XVII – XVIII ст. виконано ряд теоретичних схем історичного розпланування цих міст, що відповідають двом етапам розвитку – до проведення реконструкції та після її проведення.

У четвертому розділі **“Засади функціонально-розпланувального і архітектурно-композиційного вирішення та класифікації містобудівних структур”** проаналізовано композиційно-просторовий уклад містобудівних структур, визначено типологію, періодизацію та закономірності розвитку містобудівних комплексів.

У *підрозділі 4.1. “Композиційно-просторовий уклад міст XVII – XVIII ст.”* охарактеризовано композиційно-просторову структуру міста періоду XVII – XVIII ст. Цей час є переломним етапом у світосприйнятті, у системі художньої культури, у становленні наукових підходів у всіх сферах життєдіяльності, що вплинуло на формування композиційної системи міста чи комплексу. Композиційно-просторовий уклад міст Західної України періоду XVII – XVIII ст. розвинувся на основі засад регулярного розпланування та характеризується виникненням єдиної композиційно-просторової осі або геометрично-продуманої раціональної системи осей між головними розпланувально-просторовими елементами міської структури, що в результаті сприяло утворенню загальноміського ансамблю.

Головним формотворчим елементом композиційної структури міста виступає площа, яка вже перейшла на вищий рівень розвитку, аніж площа із переважаючою торгівельною функцією у період ренесансу. У добу бароко площа насамперед відіграє репрезентативну функцію, підкреслюючи статус власника міста.

Функцію головних композиційних центрів міст виконували площа ринок, резиденція власника міста (палац або замок), сакральні комплекси (монастирські, резиденційні), ландшафтно-паркові комплекси, також це могли бути адміністративні, виробничі, навчальні, лікувальні та інші заклади. Тобто, компактні містобудівні об’єкти, які добре проглядаються і служать орієнтирами в просторі. Більшість цих об’єктів були настільки вдало вирішені композиційно

і просторово, що стали символами цих міст, а часто символом цілої епохи. Найяскравішими прикладами виступають площа ринок із видатною бароковою ратушею в м. Бучачі; палацово-парковий комплекс родини Вишнівецьких у с. Вишнівець Тернопільської області; сакральньо-ландшафтний комплекс Свято-Успенської Почаївської лаври та ін.

Композиційні осі формувались урбанізованими елементами середовища, такими як комунікаційні торгові шляхи, комунікаційні зв'язки між середмістям та резиденцією власника міста, комунікаційні зв'язки між сакральним комплексом та іншими складовими міста, або природними: річкою, берегом озера, зеленим коридором, вершиною мису. У містобудівних об'єктах, які мали розвинуту оборонну систему, часто головні осі, у вигляді торгового шляху, з'єднували центр міста із в'їзними брамами, наприклад м. Станіславів (сьогодні Івано-Франківськ), також ключовою у місті була комунікація *“площа ринок – резиденція власника міста”*, як наприклад, у м. Збаражі. Досконалим прикладом утворення композиційних осей на основі ландшафтних особливостей місцевості є історичний палац родини Язлівецьких XVII ст. у с. Язлівці Тернопільської області, що разом із терасованим італійським садом розташований на вершині крутого неприступного мису, який омивається рікою.

Чільне місце у творенні своєрідного образу барокових міст Західної України відіграють композиційні доміанти. Нерідко саме така споруда сьогодні є єдиним елементом, який дає можливість ідентифікувати втрачені елементи цінної містобудівної спадщини барокового періоду.

В епоху бароко на західноукраїнських теренах вперше з'явилося і утвердилось розуміння ансамблю, який складався із всіх елементів об'ємно-просторової композиції цілого міста (середмістя, житлова квартальна забудова, резиденція магната, оборонні фортифікації міста, сакральні комплекси, виробничі комплекси) або містобудівного комплексу.

У підрозділі 4.2. “Типологія містобудівних утворень періоду XVII – XVIII ст.” досліджено характер розпланувальної структури, оборонної системи, композиційно-просторової організації міста та розроблено їх типологію; визначено типи оборонних фортифікацій, які розвивались у досліджуваній період, здійснено їх класифікацію за приналежністю до фортифікаційних шкіл, нарисом фортифікацій, визначено найхарактерніші типи резиденцій. Розкрито характер розвитку та особливості розпланувальних структур досліджених міст. Представлено типологію їх містобудівних композицій, яка складається із трьох ієрархічних рівнів. Перший типологічний рівень містобудівних композицій міст барокового періоду складається з двох складових: I. Закритого типу розпланувальної структури міста, що виникає на основі ренесансних впливів та характеризується середмістям, обмеженим оборонною системою; II. Відкритого типу, що пов'язаний із новаторськими ідеями та характеризується відсутністю оборонної складової.

Міста закритого типу за характером оборонної системи поділяємо: 1) місто з нерегулярною оборонною системою; 2) місто з нерегулярною оборонною системою, в якій присутні прото-бастіони; 3) місто з регулярною фортифікаційною системою.

Кожен з типів другого рівня також має модифікації. Отже, місто з нерегулярною оборонною системою може мати два типи містобудівних композицій: лінійний-мисовий та компактний.

Місто з нерегулярною оборонною системою, в якій присутні прото-бастіони, характеризується розвинутим типом містобудівної композиції (розташування середмістя окремо від замку).

Міста з регулярними фортифікаційними системами діляться на чотири типи нижчого рангу: 1) простий тип містобудівної композиції з прямокутною планувальною структурою; 2) компактний-полігональний із радіальним розташуванням квартальної забудови; 3) компактний підпорядкований ландшафту; 4) сполучений із вираженим композиційним взаємозв'язком поміж середмістям та резиденцією власника.

Міста відкритого типу, для яких характерною є відсутність оборонної системи, також діляться на два типи нижчого рангу: 1) розвинутий – моноосьовий; 2) розвинутий – перехресно-осьовий.

На основі комплексного дослідження розпланувальної та композиційної структури міст було визначено головні типи їх композиційно-просторової організації: 1. Моноосьова з послідовним розташуванням головних складових елементів міста; 2. Радіальна полігональна складна (поліосьова з радіальним розташуванням базових просторово-планувальних елементів); 3. Мультиосьова розгалужена; 4. Перехресно-осьова. Моноосьова композиційна структура з послідовним розташуванням головних складових елементів міста простежується у історичних містах: Микулинцях, Вишнівці, Окопах Святої Трійці, Чернелиці та ін. Для містобудівних об'єктів Станіславова, Богородчан притаманна радіальна полігональна складна композиційна структура. Мультиосьова розгалужена композиційна структура характерна для міст Кристинололя, Маріямполя, Городенки. Композиційна структура міст Краківця, Жовкви, Бродів відповідає перехресно-осьовому типу.

Оборонні системи міст барокового періоду поділяємо на дві групи: бастіонного типу та ранньобастіонного (протобастіонного) типу, зустрічаються також виняткові випадки, коли застосовано поєднання двох типів у одному об'єкті. За нарисом фортифікацій міські укріплення бастіонного типу можемо поділити на такі, що мають геометричну (чотирикутну) регулярну схему; полігональну регулярну центричну; полігональну неправильну; підпорядковану ландшафту; мішану (комбіновану) схему.

Крім того, оборонні комплекси можемо класифікувати за приналежністю до фортифікаційних шкіл, які були розвинуті у європейському містобудуванні вказаного періоду. Розглянувши понад 50 фортифікаційних об'єктів зазначеного періоду, було виявлено на українських землях присутність чотирьох європейських фортифікаційних шкіл, таких як староіталійська, стаголландська, французька, новоголландська.

У досліджуваний період на західноукраїнських землях найактивніше розвивались приватні міста. Тому резиденція магната відігравала ключову роль у просторово-розпланувальній структурі міста. Дослідивши резиденції власників барокових міст, представляємо їх типологію: 1. Замки: бастіонний

замок; басейний замок; прото-бастіонний замок; мішана конструкція; 2. Замково-палацові комплекси: “палаццо ін фортецца”; споруда палацу примикає до фортифікаційної системи; споруда палацу окремо розташована на території оборонної системи замку; споруда палацу інтегрована у оборонну систему; 3. Палацово-паркові комплекси: палац із невеликим парком у межах єдиної огорожі; палац із розвинутим парком; палац окремо розташований, парк розташований за межами міста.

На основі комплексного аналізу спеціалізації, адміністративного підпорядкування, особливостей розташування, наявності оборонної функції, ролі релігійної складової нами розроблено типологію барокових міст. Це міста-резиденції, міста-фортеці, міста – торгово-виробничі центри, міста – сакральні центри, мультифункційні міста. У результаті проведеного дослідження приходимо до висновку, що більшість західноукраїнських міст у розглянутий період розвивались у різних сферах, тобто були мультифункційними центрами, у яких паралельно розвивались і торгівля, і виробництво, і культурно-освітні осередки.

У підрозділі 4.3. “Закономірності та об’ємно-планувальні прийоми розвитку міст Західної України у епоху бароко” ми дослідили процес еволюції містобудівних комплексів Західної України у період XVII – XVIII ст. і виокремили закономірності розвитку нових та реконструйованих міст. Частина з них є спільними. Для новоутворених міст, таких як Станіславів, Броди, Богородчани Жовква, характерним є використання теоретичних концепцій містобудування, які були відомі ще з часів Відродження для розпланування міст (використання ідеї ідеального міста); закладення магнатами так званих нових міст на новонабутих територіях з метою створення центрів своїх маєтностей, така тенденція простежується при закладенні міста Маріямпіль на території с. Божий Видок Яблонівським та при розбудові нового міста Кристинополя Ф. Потоцьким на честь своєї дружини.

Головними закономірностями проведення реконструкцій міст є паралельна модернізація резиденції магната та перебудова середньовічного міста; поступова втрата обороноздатності (оборонної системи міста) та розвиток нових елементів міста на місці первісної оборонної системи (прикладом є історичне місто Ляшки Муровані, в якому у період XVIII ст. було перебудовано середньовічний замок на бастіонну фортифікацію, а згодом перетворено і її на палац із розвинутим бароковим партерним садом); поступова трансформація резиденції власника міста від замку з оборонною функцією до палацу з переважаючою репрезентативною функцією (прикладом трансформації первісного середньовічного замку на бастіонний регулярний замково-палацовий комплекс є Збараський замок); набуття ансамблевості композиційною структурою середмістя загалом та в межах окремих містобудівних утворень (замку, сакральних комплексів та ін.) (цю тенденцію демонструє ансамбль міста Микулинці, який у бароковий період розвинувся на місці первісного середньовічного утворення та складався із кількох ансамблів, а саме комплексу площі ринок із приринковою забудовою, палацово-паркового

ансамблю та комплексу монастиря, які були розташовані вздовж єдиної композиційно-просторової осі та утворювали єдиний ансамбль).

Спільними тенденціями формування нових і реконструйованих міст виступають активне включення особливостей ландшафту у об'ємно-розпланувальну композицію міста та його складових (наприклад, палац із регулярним терасованим садом у Язлівці (1747р.), який утворився шляхом перебудови запланованого оборонного замку та розвинувся на основі просторової осі стрімкого природного мису); зміна функції головної міської площі із торгової на репрезентативну (така особливість добре простежується у Кристинополі, Маріямполі, Жовкві); будівництво резиденцій з оборонною функцією тільки на ідеологічних засадах (приклад – бастионний оборонний замок Яблонівського зведений у сер. XVIII ст. на території міста Ляхівці (сьогодні с. Білогір'я Хмельницької області).

Проаналізувавши особливості процесу містобудування на західноукраїнських землях у період сер. XVII – XVIII ст., ми виявили ряд подібних підходів до закладення нових міст та проведення реконструкцій існуючих міст, які відображені у однакових прийомах формування об'ємно-просторової композиції міста. Головним об'ємно-планувальним прийомом у розвитку розпланувальної структури новозакладених та реконструйованих міст є регулярність території середмістя. Головною складовою розпланувальних структур усіх досліджених західноукраїнських міст на період XVII – XVIII ст. було регулярне середмістя.

При закладенні нових міст використовували об'ємно-планувальний прийом підпорядкованості розпланувальної структури середмістя оборонній системі. Найкраще цей прийом демонструють: м. Станіславів, м. Броди, м. Богородчани, регулярна розпланувальна структура середмістя яких була вписана у полігональну структуру бастионних фортифікацій, що були спільними для міста та резиденції власника.

При реконструкції міст використовували об'ємно-планувальні прийоми трансформації середньовічної вежево-стінової оборонної системи у новітню бастионну систему. Прикладом такої трансформації може виступити замково-палацовий комплекс у с. Муроване (м. Ляшки Муровані) Старосамбірського району Львівської області.

Одним із найхарактерніших об'ємно-планувальних прийомів барокового періоду є розвиток або розширення історичного середмістя шляхом утворення нової палацово-паркової складової. Найкраще цей прийом демонструє м. Жовква, у якому історичне середмістя було розвинуте за рахунок утворення масштабного парку у бароковий період розвитку.

Спільними прийомами формування об'ємно-просторової композиції новозакладених та реконструйованих міст є застосування осьової композиції (приклади: м. Микулинці, м. Кристинопіль (сьогодні Червоноград)); становлення композиційно-просторового взаємозв'язку між регулярним середмістям і резиденцією власника міста (приклади: м. Збараж, м. Станіславів (сьогодні Івано-Франківськ); утворення ансамблю із всіх, в тому числі, різночасових складових комплексу (приклад: м. Бережани); підпорядкованість

загальної композиції міста одному будинку – палацу – символу влади (приклади: м. Микулинці, м. Кристинопіль (сьогодні Червоноград)); тяжіння до синтезу різних мистецьких проявів у одному ансамблі (приклади: палац у с. Підгірцях, палац у м. Вишнівці); гармонізація силуету міста; домінування естетичної складової на всіх ієрархічних рівнях формотворення та містотворення.

У підрозділі 4.4. “Періодизація барокового містобудування Західної України” на основі комплексного аналізу розвитку західноукраїнських міст у період сер. XVII – кін. XVIII ст. було визначено послідовність містобудівних процесів. Головними тенденціями у процесі розвитку міст упродовж барокового періоду є перехід від феодалної форми міського поселення до товарно-виробничого міста, початок барокового періоду містобудування пов’язуємо із активним розвитком вогнепальної зброї та винайденням нових тактик оборони, а завершення періоду характерне нівелюванням оборонної функції, натомість домінуванням репрезентативно-відпочинкової складової у функціонально-просторовій структурі міста. Розвиток міст у період XVII – XVIII ст. на теренах Західної України можемо охарактеризувати трьома головними етапами.

I – етап розвитку (поч. XVII – сер. XVII ст.) характеризується наявністю регулярного середмістя; замку власника міста (старостинського замку) із оборонною системою бастіонною або комбінованою; оборонною системою міста вежево-стінового або комбінованого типу. Характерним для цього етапу є наявність чіткого композиційного зв’язку “**замок – середмістя**”. Особливими є два принципові варіанти взаєморозташування “середмістя – замок”: а) замок розташовується в межах оборонної системи міста (приклад: історичне місто Єзупіль); б) замок окремо розташований (приклад: історичне місто Збараж).

II - етап розвитку – (сер. XVII – кін. XVII ст.) характеризується наявністю також регулярного середмістя, замок в цей період модернізується, набуваючи бастіонної оборонної системи, або перебудовується на палац, оборонна система міста – бастіонного типу. Цей етап відрізняється чіткою (геометричною) композиційною структурою, яка поєднує всі елементи міста: середмістя, резиденцію власника, сакральні комплекси, адміністративні, громадські споруди. Також в цей період виникають нові структурні елементи міської композиції за межами оборонної системи міста, такі як садово-парковий, сакральний, відпочинковий комплекс, які пов’язані із середмістям стійким композиційним зв’язком. Наприклад, розташування на продовженні міських осей парку, як в Жовкві, чи Бельведеру, як у Станіславові).

III – етап розвитку (поч. XVIII – кін. XVIII ст.) – характеризується відсутністю оборонної функції та домінуванням композиційного зв’язку: “**регулярне середмістя – палац – парк**”. Характерними ознаками міста із бароковими рисами на завершальному етапі розвитку виступають: 1) регулярне середмістя із площею ринок чотирикутного нарису із ратушею та приринковими кварталами, яким притаманна чітка регулярна парцеляція; 2) палац – резиденція власника має чіткий композиційний зв’язок із площею ринок; 3) відсутня оборонна система міста; 4) наявність садово-паркової

складової, яка композиційно пов'язана із палацом та іншими елементами міста 5) чітка (геометрична) композиційна структура, яка поєднує всі елементи міста: середмістя, резиденцію власника із парком, сакральні комплекси, адміністративні, громадські споруди.

У п'ятому розділі **“Архітектурно-містобудівні комплекси бароко Західної України як об'єкти охорони та регенерації”** розкрито та узагальнено особливості розвитку містобудування західноукраїнських земель у контексті європейської урбаністики.

У підрозділі 5.1. “Теоретичні реконструкції розпланувальних структур історичних міст Західної України періоду XVII – XVIII ст.” репрезентовано теоретичні реконструкції міст барокового періоду, які характеризують особливості еволюції містобудування на трьох етапах розвитку.

На основі досліджених закономірностей розвитку, комплексного аналізу джерельної бази та оцінки рівня збереженості містобудівних об'єктів дослідження проведено ідентифікацію збережених та втрачених базових елементів розпланувальних структур історичних міст періоду XVII – XVIII ст. в контексті існуючої розпланувальної структури. У результаті проведеної дослідницької роботи виконано авторські теоретичні реконструкції розпланувальних структур історичних міст та ансамблів, які відповідають етапам розвитку містобудування західноукраїнського регіону барокового періоду.

Початковий етап або зародження барокової традиції на наших землях представляють теоретична реконструкція історичних міст Єзуполя (сьогодні смт Єзупіль Галицького району Івано-Франківської області) та схема реконструкції м. Збаража. На період першої половини XVII ст. ці містобудівні комплекси мали у своєму складі регулярне середмістя із житловою, громадською та сакральною забудовою, замком власника та оборонну систему. Єзупіль відповідає варіанту розпланувальної схеми, у якій замок власника із власною оборонною системою примикає до середмістя і вся міська структура має спільну оборонну систему. Особливість містобудівної композиції Збаража полягає в тому, що середмістя із власною оборонною системою є відокремлене від замку власника, який має індивідуальну фортифікацію.

Наступний етап розвитку проілюстровано реконструкціями міст Калуша, Станіславова та міста-фортеці Окопи Святої Трійці. Для цих об'єктів характерною є містобудівна композиція, до складу якої входить регулярне середмістя та резиденція магната у межах єдиної оборонної системи. Щодо Окопів Святої Трійці, то цей об'єкт є унікальним за рахунок природних умов розташування та відсутності у містобудівній структурі палацово-резиденційної складової.

Завершальний етап розвитку барокового містобудування Західної України найкраще презентує місто-ансамбль Микулинці, у об'ємно-розпланувальній структурі якого на період XVIII ст. вже відсутня оборонна складова, а домінуючим елементом у міській композиції стає палацовий комплекс із характерними бароковими рисами.

У підрозділі 5.2. “Містобудівна спадщина, нововиявлені об’єкти епохи бароко Західної України та їх європейський контекст” представлено містобудівні утворення – міста, замки, палацово-паркові, монастирські ансамблі Західної України, які посідають значне місце серед об’єктів архітектурно-містобудівної спадщини України та Європи. Історико-містобудівна спадщина Західної України барокового періоду складається із 7-ми головних груп об’єктів: історичних міст (25); ансамблів середмість (25); замських резиденційних комплексів (18); оборонних комплексів (31); замково-палацових комплексів (14); палацово-паркових комплексів (10); сакральних комплексів (30). Серед них:

- історичні міста, з-поміж яких:
 - міста: Городенка, Івано-Франківськ (Станіславів), Калуш, Бучач, Бережани, Микулинці, Вишнівець, Збараж, Почаїв, Жовква, Броди, Самбір, Червоноград (Кристинопіль), Комарно, Олика, Корець;
 - селища міського типу: Микулинці, Краковець, Богородчани, Гвіздець, Кути, Вишнівець, Білогір’я, Підкамінь;
- історичні оборонні комплекси XVII – XVIII ст.: замок XVII ст. у смт Чернелиці (Івано-Франківська область), замок XVI – XVIII ст. у м. Бережанах, замок XVII ст. у м. Збаражі, замок XVII ст. у м. Жовкві, замок XVII – XVIII ст. у м. Бродах.
- замково-палацові комплекси XVII – XVIII ст.: палацовий комплекс у с. Підгірці (Львівська область), палацовий комплекс у м. Корець, замково-палацовий комплекс у м. Олиці;
- історичні резиденційні комплекси XVII – XVIII ст.: палац Потоцьких у Івано-Франківську (Станіславові), палац Потоцьких у Червонограді (Кристинополі);
- палацово-паркові комплекси XVII – XVIII ст.: палац у смт Вишнівці, палац львівських архієпископів у с. Оброшине (Львівська область), палац Сангушків у м. Ізяслав (Хмельницька область);
- паркові комплекси: парк у с. Мурованому, парк у м. Жовкві;
- історичні сакральні комплекси XVII – XVIII ст.: Домініканський монастир у м. Богородчани, монастирський комплекс Театинців у м. Городенці, монастирський комплекс у м. Бережанах, монастир Бернардинців у м. Збаражі, монастирський комплекс собору Св. Юра у м. Львові, Свято-Успенська Унівська Лавра Студійського уставу (Львівська область), Крехівський монастир святого Миколая Отців Василіян (Львівська область), Манявський скит (Івано-Франківська область), Василянський монастир Св. Юрія у м. Червонограді (Кристинополі), Богоявленський монастир у м. Кременці;
- квартальна забудова XVII – XVIII ст.: забудова ринкової площі у Жовкві.

Об’єкти, які складають архітектурно-містобудівну спадщину Західної України барокового періоду, на цей час перебувають у різних станах збереження та мають охоронні статуси: 15 % мають статуси заповідників та ін., 33 % мають пам’яткоохоронні статуси та перебувають у задовільному стані збереженості, 26 % перебувають у задовільному стані, але не мають

відповідних пам'яток охоронних статусів, 14 % перебувають у критичному стані, поступово руйнуються, 12 % відомі тільки теоретично, оскільки збережені на рівні археологічних об'єктів. Тобто, унікальність та цінність багатьох об'єктів до цього часу не була розкрита та не охороняється на державному рівні.

У результаті проведеного дослідження запропоновано ряд об'єктів, які є особливо цінними і стан збереженості котрих є критичним, включити до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Дослідивши містобудівні об'єкти барокової доби західноукраїнських теренів та європейських країн: Польщі, Німеччини, Франції, Італії було виявлено спільні риси у становленні та розвитку їх містобудівних систем на всіх ієрархічних рівнях. У ряді історичних українських міст виявлено архітектурно-містобудівні риси, які дають можливість зачислити їх до архітектурно-містобудівних шкіл Європи.

Містами – аналогами визначено Станіславів та Замостя (сьогодні Польща), оборонна фортифікаційна система яких є подібною – поєднує в собі середмістя та резиденцію власника, розпланування та забудова середмість реалізовані за аналогічними принципами, тотожним є взаємозв'язок палац – середмістя. Аналогічні принципи розпланування середмістя та оборонної фортифікаційної системи використано при зведенні м. Калуша, італійського міста-фортеці Терра дель Соле та французького міста Бруаж, яке було реалізовано за проектом Себастьєна ле Претра де Вобана. Порівнявши історичне барокове польське місто Риджина та місто Микулинці, що на Тернопільщині, було виявлено тотожні риси усіх складових розпланувально-композиційної структури міст: обидва міста мають регулярне середмістя, яке розташоване на одній просторово-планувальній осі із палацово-парковим комплексом. Палацовим спорудам цих двох міст також притаманні подібні риси об'ємно-планувальної структури. Визначено однотипним характер житлової забудови середмістя у м. Жовква та м. Замостя.

Яскравим прикладом регулярних полігональних замково-палацових комплексів типу “палаццо ін. фортецца” на Західній Україні виступає замок у Бродах, аналогами якого можуть бути польські замки Кшиштопор та замок у Ланцюті.

Серед палацово-паркових об'єктів Західної України періоду XVII – XVIII ст. є зразки, які повністю відповідають знаменитим європейським реалізаціям. Характерним прикладом виступає Вишнівецький палац, об'ємно-просторове вирішення якого є ідентичним із Саксонським палацом у Варшаві, який був реалізований у 1661 р. Розташування Варшавського палацу було пов'язане із так званою саською віссю міста, Вишнівецький палац із парком та монастирський комплекс також розташовані на осі, що проходить через історичну площу ринок та головну комунікацію містечка.

Значним був внесок європейських архітекторів у розвиток західноукраїнського містобудування у XVII – XVIII ст. Вони із великою швидкістю розповсюджували містобудівні традиції всіх країн Європи у процесі реалізації ідей магнатських родин на території Західної України. Найбільший

внесок у формування та розвиток видатних містобудівних комплексів зробили француз Гійом Левассер де Боплан, який брав участь у проектуванні та реалізації замків у Кременчуці, Барі, Підгірцях; італієць Андреа дель Аква з Венеції побудував для гетьмана Станіслава Конецпольського замки в Підгірцях і Бродах; проект замку в Збаражі для родини Збараських розробив близько 1612 р. зодчий Вінченцо Скамоцці, а будівництвом цього замку керував Нікола Дюбуа з Лотарингії; венеціанець Бернардо Морандо був залучений коронним гетьманом С. Жолкевським до створення м. Жовкви; француз Якуб Дапрес Бланже, майор королівських військ, був багато років надвірним архітектором Вишнівецьких; німецького походження архітектор і планувальник садів Йохан Георг Кнакфус упродовж 1720 – 1766 рр. працював на службі у родини Радзивілів при розбудові Олики та Жовкви; архітектор та інженер французького походження Карл Бенуа працював при розбудові замку у Поморянах, фортеці у Станіславові.

У підпункті 5.3. “Загальні положення до регенерації цінних історичних містобудівних комплексів Західної України барокового періоду” визначено мету, завдання та розроблено комплекс заходів, спрямованих на регенерацію об’єктів містобудування. Запропоновано їх впровадження за чотирьохрівневою системою: 1) збереження та повне відтворення архітектурно-розпланувальної схеми; 2) фрагментарне відтворення; 3) символічне ознакування; 4) інформаційна регенерація. Апробацію комплексу заходів, спрямованих на регенерацію об’єктів нерухомої культурної спадщини, нами здійснено шляхом розроблення концепції програм регенерації для п’яти історичних міст Івано-Франківської області Івано-Франківська (Станіславова), Єзуполя, Богородчан, Чернелиці, Маріямполья. Ключовим аспектом у впровадженні заходів по регенерації історичних містобудівних комплексів є звернення до барокових принципів розпланування та композиційних особливостей періоду XVII – XVIII ст. Запропоновано використовувати інноваційні методики ознакування, музеєфікації та експонування, що підвищить пам’ятково-культурологічний статус існуючої архітектурно-містобудівної спадщини барокового періоду та дасть можливість представити втрачені та частково втрачені цінні історичні об’єкти періоду XVII – XVIII ст.

На основі вивчення європейського досвіду розроблено варіанти ознакування історико-містобудівної спадщини: символічне ознакування втрачених цінних історичних містобудівних об’єктів у вигляді інформаційних знаків-символів; площинні та об’ємно-просторові трасування контурів втрачених цінних історичних оборонних споруд; макетні об’ємно-просторові композиції, які представляють зменшені копії втрачених елементів історичного середовища; розкриття та експонування збережених фрагментів історичних фортифікацій; мультимедійні та інтерактивні інфобокси; прийом асоціативного представлення втраченої історичної панорами, силуету міста за допомогою малих архітектурних форм. Розроблено базові програмні напрямки розвитку цінних історичних фортифікаційних об’єктів Західної України XVII – XVIII ст. різного ступеня збереженості як туристичних об’єктів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і подано вирішення наукової проблеми визначення закономірностей і особливостей розвитку містобудування на території Західної України у період сер. XVII – кін. XVIII ст. та розроблення загальних положень спрямованих на регенерацію історичних міст і цінних містобудівних комплексів барокового періоду.

1. На основі аналізу стану сучасного наукового знання стосовно розвитку містобудування Західної України періоду XVII – XVIII ст. встановлено, що дослідження XIX – поч. XXI ст. торкалися окремих аспектів вибраних об'єктів розглянутого періоду. Окремі з об'єктів розглядалися тільки в площині планувальної структури, відірвано від містобудівного контексту барокової доби.

Виявлено, що попередній доробок вчених не систематизований та неповною мірою розкриває особливості суспільно-політичних, економічних, релігійно-духовних аспектів розвитку, які впливали на процес становлення містобудування у період XVII – XVIII ст. З'ясовано, що здійснені дотепер окремі дослідження містобудівного розвитку не розкривають цілісної наукової картини містобудівного процесу досліджуваного періоду у загальноєвропейському контексті. Не виявлені закономірності розвитку західноукраїнського містобудування, спільні та відмінні риси з європейськими реалізаціями та локальні, регіональні особливості об'ємно-розпланувального укладу міст та містобудівних комплексів (фортифікаційних, резиденційних, садово-паркових, сакральних-монастирських, виробничих комплексів феодалських дворів).

2. У результаті дослідження джерельної бази, архівних матеріалів, пам'яткоохоронної, містобудівної документації, натурних обстежень виявлено та ідентифіковано архітектурно-містобудівну спадщину Західної України барокової доби, яку систематизовано у 7 груп об'єктів. Це історичні міста, ансамблі середмість, замські резиденційні комплекси, оборонні комплекси (міста-фортеці, бастионні регулярні замки, “палаццо ін фортецца”), замково-палацові комплекси, палацово-паркові комплекси, сакральні комплекси.

Проведена нами ідентифікація та аналіз стану збереженості понад 140 цінних історичних містобудівних об'єктів на території Західної України, які розвинулись у період сер. XVII – кін. XVIII ст., показали, що на цей час 15 % мають статуси заповідників, 33 % мають пам'яткоохоронні статуси та перебувають у задовільному стані збереженості, 26 % перебувають у задовільному стані, але не мають відповідних пам'яткоохоронних статусів, 14 % перебувають у критичному стані, поступово руйнуються, а ряд об'єктів, а саме 12% відомі тільки теоретично, оскільки збережені на археологічному рівні.

3. Виявлено, що головними передумовами прогресивного розвитку та формування містобудівної культури Західної України періоду сер. XVII – кін. XVIII ст. були історичні процеси, які відбувались у Європі: закладення підоснов нових товарно-виробничих відносин, зміна світоглядних позицій європейців, великі географічні відкриття, виникнення торгових шляхів поміж

континентами, перша наукова революція, суспільний рух проти католицької церкви (Реформація).

З'ясовано, що важливим аспектом розвитку містобудування та процесу закладення нових міст–приватних резиденцій було збільшення статків магнатів за рахунок слабкої центральної влади на території Речі Посполитої, у складі якої були західноукраїнські землі. Встановлено, що кількість приватних міст з часом починає домінувати над королівськими та релігійними й становить 80 %. Внаслідок історичних обставин у досліджуваній період відбувся перерозподіл землеволодінь, розвиток мережі нових власницьких міст, виникнення замських резиденцій, оборонних комплексів нових типів (бастейних, бастіонних, змішаного типу); сакральних, виробничих комплексів.

З'ясовано, що процес містобудування був пов'язаний з рядом чинників: соціальним, політико-правовим, релігійним, етнічним, естетико-композиційним. Пріоритетним чинником виступає економічна складова, завдяки якій місто еволюціонувало у “торгово-виробничий центр”. Новоутворені міста – резиденції знаті, стають центрами зосередження великих мануфактур і капіталу, осередками політичного і культурного життя.

4. Доведено, що розвиток містобудування Західної України барокової доби проходив двома принциповими шляхами: 1) відбувалось закладення нових приватних міст і містобудівних комплексів; 2) проводились реконструкції (модернізації, перебудови) існуючих на період XVII ст. міст.

Нові (новозакладені) міста об'єднано у дві групи: 1) міста закритого типу із регулярним середмістям, обмеженим фортифікаціями (укріплення міста, будучи на первісних етапах розвитку нерегулярними, з часом удосконалювались, стаючи регулярними – протобастіонними, бастіонними); 2) міста відкритого типу, без оборонної системи, у яких регулярне середмістя комунікувало із резиденцією власника, яка була палацового типу із парковою складовою.

Визначено головні урбаністичні підходи проведення реконструкцій (модернізації та перебудов) існуючих на період XVII ст. міст. Найхарактерніші варіанти проведення трансформацій міст у згаданий період розділено на три групи: **I** – утворення нових урбаністичних елементів у існуючій структурі міста; **II** – трансформація окремих структурних елементів міста; **III** – цілісна трансформація міста. Для **першої групи** характерними є: а) доповнення існуючої містобудівної структури новим елементом (наприклад, будівництво палацу поряд із середньовічним замком); б) виникнення нового містобудівного елемента за межами існуючої містобудівної структури (розвиток парку за межею середмістя). Перехідним прийомом є перетворення одного структурного елемента та утворення нового. Для **другої групи** характерними є: а) перетворення одного структурного елемента (наприклад, перебудова оборонного замку на репрезентативний палац); б) перетворення кількох структурних елементів (перебудова замку і перебудова середмістя). Перехідним прийомом між II групою і III групою є трансформація всіх складових міста. Для **третьої групи** характерними є: а) розвиток паралельних міст (наприклад, утворення трьох незалежних середмість з окремими оборонними системами, які

з часом об'єднуються); б) розвиток нового міста поряд із первісним, яке занепадає.

5. Визначено закономірності містобудівної діяльності доби бароко на західноукраїнських землях: закладення нових міст на вільних територіях; будівництво доріг та мостів; закладення підгрунтя розвитку міської інфраструктури; будівництво прикордонних оборонних комплексів на межі польської держави; розвиток виробничих підприємств, які виготовляли будівельні матеріали (цегельні); формування цехів за професійною ознакою; утвердження професії архітектора та реалізація містобудівних об'єктів на основі розроблених проектів; участь у проектуванні та контроль за реалізацією об'єктів власником (магнатом, церквою, представниками королівської влади).

З'ясовано закономірності розвитку **нових міст** Західної України у період XVII – XVIII ст. Це використання теоретичних концепцій містобудування, які були відомі ще з часів Відродження (ідея “ідеального міста”); закладення магнатами нових міст-ансамблів на основі осьової композиції без оборонної системи, домінантою у яких виступає палацово-парковий комплекс.

Для процесу проведення **реконструкцій** характерними є такі закономірності: паралельна модернізація резиденції магната та перебудова середньовічного середмістя; поступова втрата обороноздатності та розвиток нових елементів міста на місці первісної оборонної системи; поступова трансформація резиденції власника міста від замку з оборонною функцією до палацу з переважаючою репрезентативною функцією; набуття ансамблевості композиційною структурою середмістя загалом та в межах окремих містобудівних утворень (замку, сакральних комплексів та ін.).

Спільними тенденціями у розвитку нових та реконструйованих міст є: включення ландшафту у об'ємно-розпланувальну композицію міста та його складових; зміна функції головної міської площі із торгової на репрезентативну; будівництво резиденцій з оборонною функцією тільки на ідеологічних засадах.

Виявлено закономірності розвитку **оборонних комплексів**: перехід від баштової оборонної системи до бастионної фортифікації; виникнення перехідного типу резиденцій – ”палаццо ін фортецца”, у якому поєднано палацову та оборонну функції.

Розкрито закономірності розвитку **резиденційних комплексів**: поступова трансформація оборонних замків у репрезентативний палац із повною відсутністю оборонної функції; розвиток палацу як домінанти у загальноміській об'ємно-просторовій композиції; виникнення та домінування осьової композиції у формуванні замських резиденцій із парковою складовою.

Визначено закономірності розвитку **сакральних комплексів**: перехід від сакральних комплексів оборонного типу до багатфункційних сакральних ансамблів із переважаючою репрезентативною функцією; формування сакральних ансамблів на основі осьової композиції; розвиток сакрального комплексу як одного із елементів ансамблю вищого рангу у складі міста чи містобудівного комплексу; домінуюча роль естетики як критерію у формуванні містобудівної композиції сакрального комплексу.

Виявлено ряд подібних підходів до закладення нових міст та проведення реконструкцій існуючих міст, які відображені у однакових прийомах розпланування та формування об'ємно-просторової композиції міста. Головним спільним прийомом розвитку розпланувальної структури новозакладених та реконструйованих міст є регулярність середмістя. Крім того, при закладенні нових міст використовували об'ємно-планувальний прийом підпорядкованості розпланувальної структури середмістя оборонній системі. При реконструкції міст використовували об'ємно-планувальні прийоми трансформації середньовічної баштово-стінової оборонної системи у новітню бастионну систему та прийом розвитку (розширення) історичного середмістя шляхом утворення палацово-паркової складової.

З'ясовано, що спільними прийомами формування об'ємно-просторової композиції новозакладених та реконструйованих міст є: 1) застосування осьової композиції; 2) становлення композиційно-просторового взаємозв'язку між регулярним середмістям і резиденцією власника міста; 3) утворення ансамблю із всіх, в тому числі, різночасових складових комплексу; 4) підпорядкованість загальної композиції міста одному будинку – палацу – символу влади; 5) синтез різних мистецьких проявів у одному ансамблі; 6) гармонізація силуету міста; 7) домінування естетичної складової на всіх ієрархічних рівнях формотворення та містотворення.

6. Визначено періодизацію розвитку міст Західної України у барокову добу: **I – етап розвитку** (поч. XVII – сер. XVII ст.) характеризується наявністю регулярного середмістя; замку власника міста або старостинського замку із оборонною системою бастионною або комбінованою; оборонною системою міста баштово-стінового або комбінованого типу. Характерним для цього етапу є наявність чіткого композиційного зв'язку **“замок – середмістя”**. **II - етап розвитку** (сер. XVII – кін. XVII ст.) характеризується наявністю регулярного середмістя, замок в цей період модернізується, набуваючи бастионної оборонної системи, або перебудовується на палац, оборонна система міста – бастионного типу. **III - етап розвитку** (поч. XVIII – кін. XVIII ст.) – характеризується відсутністю оборонної функції та домінуванням композиційного зв'язку **“регулярне середмістя – палац – парк”**. Характерними ознаками міста на 3-му етапі розвитку є: регулярне середмістя із площею ринок чотирикутного нарису із ратушею та приринковими кварталами, яка має чіткий композиційний зв'язок із палацом – резиденцією власника міста; відсутність оборонної системи міста; наявність садово-паркової складової, яка композиційно пов'язана із палацом та іншими елементами міста. У кінці барокового періоду міська структура має чітку композиційну структуру, яка поєднує: середмістя, резиденцію власника із парком, сакральні комплекси, адміністративні, громадські споруди та ін.

7. Проведено паралелі поміж європейською містобудівною культурою та західноукраїнськими реалізаціями розглянутого періоду та виявлено спільні риси у їх розвитку. У період XVII – XVIII ст. багаті магнатські родини зводили приватні містобудівні комплекси одночасно на території Західної Європи та Західної України, звертаючись до однотипних проектних рішень та втілюючи подібні архітектурно-містобудівні ідеї. Вирішальним був внесок європейських

архітекторів у розвиток західноукраїнського містобудування у XVII – XVIII ст., які поширювали західноєвропейські традиції при проектуванні та реалізації західноукраїнських об'єктів.

Виявлено спільні риси містобудівних структур на всіх ієрархічних рівнях. Визначено міста-аналоги, у яких однотипними є оборонна фортифікаційна (часто полігональна) система, регулярне середмістя та палацова резиденція власника. У ряді міст розпланування та забудова середмість реалізовані за аналогічними принципами, тотожним є взаємозв'язок “палац – середмістя”. Виявлені спільні риси усіх складових розпланувально-композиційної структури міст: ряд міст мають регулярне середмістя, яке розташоване на одній просторово-планувальній осі із палацово-парковим комплексом і також подібну розпланувально-просторову та композиційну структуру палацових комплексів. Для ряду об'єктів виявлено однотипний характер житлової забудови середмістя (масштабність, поверховість, членування фасадів, наявність галерей першого поверху). Виявлено аналогічні регулярні полігональні замково-палацові комплекси типу “палаццо ін фортецца” та регулярні бастионні замки чотирикутного нарису.

8. Виявлено локальні риси у розвитку західноукраїнських міст та комплексів: менший їх масштаб у порівнянні із західними містобудівними реалізаціями при збереженні типових європейських композиційних схем; створення нової композиційно-містобудівної структури із різноконфесійних сакральних комплексів як рівноцінних складових міського середовища; визначальний вплив замовника (магната, церкви) на характер архітектурно-містобудівного вирішення; унікальні містобудівні композиції монастирів та сакральних комплексів ордену Василіян, який поєднував в собі та інтерпретував риси католицьких (єзуїтських монастирів та комплексів) із рисами українських православних комплексів; розпланування території містобудівних ансамблів із максимальним використанням особливостей ландшафту при створенні містобудівних композицій, панорам, силуету комплексів.

9. Запропоновано включити до Державного реєстру нерухомих пам'яток України ряд об'єктів містобудування Західної України барокового періоду, які є особливо цінними і стан збереженості котрих є критичним. Необхідно надати статус заповідних територій та статус історичного населеного місця 20-ти колишнім історичним містам, які втратили статус міста, але на території яких збережено значні релікти барокової епохи. Пропонуємо надати статус щойно виявлених пам'яток містобудування більш як десяти цінним історичним палацово-парковим та оборонним комплексам і таким чином розпочати процес їх збереження.

10. Розроблено загальні положення регенерації західноукраїнських історичних містобудівних комплексів, яка спрямована на розкриття цінності об'єктів XVII – XVIII ст. залежно від ступеня збереженості, які в минулому мали різнопланове функціональне призначення та індивідуальні етапи розвитку. Розроблено комплекс заходів, спрямованих на регенерацію об'єктів містобудування, який базується на розкритті історичних рис розпланування та

композиційних особливостей періоду XVII – XVIII ст. Запропоновано з допомогою залучення інноваційних підходів до пам'ятко-охоронної діяльності вплинути на підвищення пам'ятково-культурологічного статусу існуючої архітектурно-містобудівної спадщини барокового періоду та за допомогою методик ознакування, музеєфікації та експонування представити втрачені цінні історичні об'єкти періоду XVII – XVIII ст.

Список публікацій за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Лукомська, З. (2004), "Місто Івано-Франківськ – історія і сучасність", *Вісник НУ "Львівська політехніка", Архітектура*, № 505, Львів, сс. 197-201.
2. Лукомська, З. (2011), "Івано-Франківськ: силует міста, його смислове навантаження в минулому і сьогодні", *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, № 716: Архітектура. Ландшафт дахів історичного центру міста: проблеми збереження і регенерації, сс. 149-152.
3. Лукомська, З. (2014), "Особливості пристосування цінних історичних палацових комплексів (на прикладі палацу Потоцьких XVII – XVIII ст. у Івано-Франківську)", *Архітектурний вісник КНУБА*, Вип. 3, КНУБА, сс. 32-42.
4. Лукомська, З. (2015), "Особливості історико – містобудівного розвитку міста Стрия", *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник*, Вип. 38, КНУБА, Київ, сс. 334-342.
5. Лукомська, З., Поліщук Л. (2016), "Особливості містобудівного розвитку історичного міста Почаєва", *Архітектурний вісник КНУБА*, Вип.10, КНУБА, сс. 197-204.
6. Лукомська, З. (2017), "Інтердисциплінарний підхід пошуку шляхів дослідження цінних історичних комплексів", *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник*, Вип. 49, КНУБА, Київ, сс. 330-343.
7. Лукомська, З. (2017), "Містобудівна спадщина Івано-Франківської області XVII – XVIII ст.," *Архітектурний вісник*, Вип. 13, КНУБА, Київ, сс. 230-247.
8. Лукомська, З. (2017), "Історичні містобудівні комплекси XVII – XVIII ст. у сучасній об'ємно-розпланувальній структурі міст Тернопільщини," *Науковий вісник будівництва*, Вип. 4 (90). ХНУБА, Харків, сс.42-48.
9. Лукомська, З., Лукомська, Г. (2013), "Інвентаризація цінної історичної забудови – перший крок до її збереження," *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознав., архітектурознавства і культурології*, Вип. 9, Фенікс, Київ, сс. 97-104.
10. Лукомська, З., Малишко, О. (2015), "Містобудівна спадщина Калуша періоду XV – XVIII ст.," *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознав., архітектурознавства і культурології*, Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України, Вип. 11, Фенікс, Київ, сс. 183-188.
11. Łukomska, Z. (2011), "Ochrona i adaptacja elementów dziedzictwa architekturno-urbanistycznego (na przykładzie centrum historycznego miasta Iwano-

Frankiwska)", *Karta krakowska 2000 – 10 lat później. Praca zbiorowa pod redakcją A. Kadluczki*, Wydawnictwo PK, Kraków, ss.183-199.

12. Lukomska, Z., Polishchuk, L., Lukomska, H. (2015), "Disclosure of the value of urban heritage in Western Ukraine as a way to its preservation", *Technical Transactions. Architecture*, Iss. 7-A (10), Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, ss. 39-50.

13. Бевз, М., Лукомська, З. (2017), "Замок як туристичний об'єкт: реставраційний та адаптаційний аспекти (на прикладі вибраних замків Західної України)", *Current issues in research, conservation and restoration of historic fortification – Сучасні проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій*, Число 9, Chelm – Львів, ss.34-46.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

14. Лукомська, З. (2011), "Пристосування колишнього палацу Потоцьких у місті Івано-Франківську під музейно-виставковий комплекс", *Проблеми розвитку міського середовища: Наук-техн. Збірник*, Вип. 5-6, НАУ, Київ, ss.144-155.

15. Лукомська, З. (2014), "Стратегія регенерації середовища історичного містобудівного комплексу (на прикладі міста Івано-Франківська)", *Проблеми розвитку міського середовища: наук.-техн.зб*, Вип.1 (11), НАУ, Київ, ss. 79-92.

16. Лукомська, З. (2017), "Методика ознакування втраченої історико-архітектурної спадщини (на прикладі Станіславівської фортеці)", *Архітектурний вісник КНУБА*, Вип.11-12, КНУБА, ss. 78-88.

17. Łukomska, Z. (2015), "Transformacja funkcji – nowe życie zabytku. Uzasadnienie wyboru funkcji, do której można przystosować zabytek architektury", *Architectus: pismo Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej*, 1(41), Wrocław, ss. 21-30.

18. Лукомська, З. (2015), "Реалізація барокових містобудівних традицій на прикладі міста Микулинців", *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*: Архітектура, № 836, ss. 189-196.

19. Лукомська, З. (2017), "Історична фортеця Окопи Святої Трійці на Тернопільщині", *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, № 856: Архітектура, ss. 178-186.

20. Лукомська З. (2018), "Туристичний потенціал історичної фортифікації періоду XVII – XVIII ст. міст Західної України", *Проблеми теорії і історії архітектури України. Сборник научных трудов*, Выпуск 18, Одеса, ss. 103-114.

Матеріали конференцій:

21. Lukomska, Z. (2016.) "Unchanged elements of the hictoric environment in cities of Western Ukraine", *Architecture in the forming of cities culture. Monograph of Faculty of Architecture of Wroclaw University of Technology*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, ss. 107– 125.

22. Lukomska, Z., Polishchuk, L., Lukomska, H. (2014), "Role of architectural theories in transformation of the historic environment", *Architecture confrontation with the past, Monograph of Faculty of Architecture of Wroclaw university of Technology*, Wrocław, ss. 131-145.

23. Lukomska, Z. (2016), "An interdisciplinary approach focused on finding ways for research of valuable historic complexes", *Current issues in research, conservation and restoration Of historic fortifications*, Вип. 8, Видавництво Львівської політехніки, Chelm – Lviv, pp.141-148.
24. Лукомська, З. (2005), "Збереження та пристосування елементів історико-архітектурної спадщини. (На прикладі історичного центру м.Івано-Франківська)", *Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Святогірськ, 25-27 травня 2005р.*, Слов'янськ, сс. 84-89.
25. Лукомська, З. (2011), "Експурсійний маршрут на території історичного центру міста Івано-Франківська", *Туризмознавство: наукові та практичні аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22-23 вересня 2011 р.)*, Факел, Івано-Франківськ, сс. 169-175.
26. Лукомська, З. (2016), "Представлення цінності ландшафтної складової історичних барокових міст Західної України у сучасному міському середовищі" *Жовква крізь століття*. Випуск IV. Львів: «Растр-7» сс. 50-60.
27. Лукомська, З. (2016), "Символічне ознакування втраченої історико-архітектурної спадщини (на прикладі Станіславівської фортеці)", *Пам'ятки Тустани в контексті освоєння карпат у доісторичну добу та в середньовіччі: проблеми їх збереження та використання. III міжнародна наукова конференція: Збірник тез*, Львів, сс. 150-152.
28. Лукомська, З., Прокопців, П. (2014), "Ознакування історико-архітектурної спадщини колишньої фортеці Станіслава (Івано-Франківська)", *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Зб. наук. праць за результ. V міжнародної конференції молодих науковців*, Вип. 6, Видавництво Львівської політехніки, Львів, сс. 24-33.
29. Lukomska, Z. (2016), "Unchanged elements of the historic environment in cities of Western Ukraine", *IV / VII Międzynarodowa konferencja architektura bez granic "Miasto – stolica kultury. Wyzwania i efekty*, 18 – 19 listopada, PW Wydział Architektury, Wrocław, sс. 30-31.
30. Lukomska, Z., Lukomska, H. (2013), "Inventory of Valuable Historical Recreational Facilities of Hytsulland", *Geodesy, Architecture & Construction. Proceedings of the 5th International Conference of Young Scientists GAC*, Видавництво Львівської політехніки, Львів, pp. 28-31.
- Публікації, які додатково відображають результати дисертації:*
31. Łukomska, Z., Prokopciw, P. (2013), "Wyeksponowanie światłem wartości architektonicznych Twierdzy Ivano-Frankowsk – (Stanisławów)", *Wartościowanie zabytków architektury*, praca zbiorowa pod redakcją B. Szmygina, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa, sс. 173-180.
32. Лукомська, З. (2004), "Втілення принципів європейського містобудування XVI – XVII ст. при закладенні міста Івано-Франківська", *Науковий вісник, ЛДЛУ*, Випуск 14.4, Львів, сс. 27-34.
33. Лукомська, З. (2015), "Об'єкти містобудівної спадщини XVII – XVIII ст. на території Івано-Франківської області", *Проблеми дослідження, збереження*

та реставрації історичних фортифікацій. *Збірник наук. праць*, Число 7, Растр, Львів, сс.189-204.

34. Лукомська, З., Баб'як, Н. (2014), "Інтерактивний музей Станіславівських фортифікацій", *Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій. Зб. наук. праць*, Число 6, "Растр-7", Львів, сс. 48-53.

35. Лукомська, З. (2010-2011), "Палац Потоцьких у місті Івано-Франківську", *Українознавчі студії: наук.-теорет. журнал інституту українознавства при Прикарпатському університеті*, 11-12, Івано-Франківськ, сс. 397-406.

36. Лукомська, З. (2014), "Концепція програми регенерації історичного ядра міста Івано-Франківська", *Українознавчі студії: наук.-теорет. журнал інституту українознавства при Прикарпатському університеті*, Вип. 16, Івано-Франківськ, сс. 397-406.

37. Лукомська, З. (2009), Моделювання розвитку розплановано-композиційної структури середмістя (на прикладі міста Івано-Франківська), *Проблеми теорії и історії архітектури України. Сборник научных трудов*. Випуск 9, Одеса, 2009, сс. 82-88.

38. Лукомська, З. (2017), "Розпланувально-просторова структура історичного міста Єзуполя періоду XVII ст.", *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн.збірник*, Вип. 47, КНУБА, Київ, сс.116-125.

АНОТАЦІЯ

Лукомська З. В. Містобудування Західної України епохи бароко (сер. XVII ст. – кін. XVIII ст.). - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. Національний університет "Львівська політехніка" Міністерства освіти і науки України, Львів, 2018 р.

Проведено дослідження містобудівних процесів Західної України барокової доби. Визначено вплив традицій європейського містобудування та історичні передумови формування західноукраїнської містобудівної культури. Розкрито особливості історико-містобудівного розвитку та проведено оцінку збереженості міст, оборонних, палацово-паркових, сакральних комплексів Західної України, які досягли найбільшого розквіту у період сер. XVII – кін. XVIII ст. Виявлено два головні шляхи розвитку містобудування – це закладення нових міст та проведення реконструкцій, модернізацій, розбудов існуючих містобудівних комплексів у бароковий період. Визначено риси функціональної програми міст та ідеологічне підґрунтя формування містобудівних комплексів барокової епохи, розроблено типологію містобудівних утворень досліджуваного періоду. Розкрито особливості розпланування нових міст та закономірності проведення реконструкцій, модернізацій та перебудов містобудівних комплексів у бароковий період. У результаті аналізу процесу містобудування Західної України барокової доби визначено періодизацію розвитку та розроблено теоретичні схеми реконструкцій розпланувальних структур історичних міст та ансамблів, що відповідають трьом етапам розвитку. Виявлено містобудівну спадщину епохи

бароко Західної України та розкрито її європейський контекст. Розроблено загальні положення регенерації західноукраїнських цінних історичних містобудівних комплексів.

Ключові слова: містобудування Західної України, епоха бароко, містобудівний комплекс, історичне місто, містобудівна спадщина, регенерація.

ABSTRACT

Lukomska Z. Townplanning in the Western Ukraine while the Baroque period (mid XVII - end of the XVIII century). - On the rights of the manuscript.

A thesis for a Doctor's of Architecture degree by speciality 18.00.01 - Theory of architecture, restoration of architectural monuments. Lviv Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2018.

In this research work we analyzed townplanning processes in Western Ukraine while the Baroque period. Also, the influence of the traditions of European townplanning and historical preconditions of the formation of Western Ukrainian townplanning culture was investigated. The list of the main factors that influenced the formation of the townplanning process in the western Ukrainian territories while the period of mid XVII - end of the XVIII century was set up.

The peculiarities of historical and townplanning development are revealed in this research. The estimation of the preservation level of cities, defensive, palace-park, sacral complexes of Western Ukraine, which reached the greatest prosperity in the period of mid XVII – end of the XVIII century was made. Two main ways of townplanning development were identified: building of new cities and reconstruction, modernization and development of existing townplanning complexes while the Baroque period. The features of the functional program of cities while main evolutionary levels of their development were determined, the dominance of the representative function on the final stage of development was revealed.

In this research work there was revealed the formative role of a whole set of established ideological concepts, on the basis of which new representative palace ensembles with gardens and parks in the Baroque towns were formed, as well as new city residences were built, new sacral-monastic complexes and fortification objects were developed.

The bases of the compositional and space structure of cities of the XVII-XVIII centuries are presented. On concrete examples it is demonstrated the principles of regular planing and its combination with the system of compositional-planning axes, also, the latest methods of the formation of city-ensembles are discovered.

A typology of townplanning structures of the studied period is formulated. The main features of the planning of new cities are revealed, basic planning elements of such objects are defined.

We have investigated the evolution of townplanning complexes in Western Ukraine during the period of XVII - XVIII centuries and separated the main features of development of newly appeared and reconstructed cities. A number of similar approaches for the establishment of new cities and the reconstruction of existing cities, which are reflected in the same techniques of forming of the space composition of the town were identified

As a result of the analysis of the townplanning process in Western Ukraine while the Baroque period, we determined the periodization and made the theoretical schemes of reconstruction of the planning structures of historical cities and ensembles in accordance with the three stages of their development. The urban heritage of the Baroque period in Western Ukraine was discovered and its European context was revealed. We propose to include to the State register of immovable monuments of Ukraine a number of townplanning objects that have lost the status of the city for nowadays, but which are especially valuable. The general conditions of regeneration of Western Ukrainian valuable historic townplanning complexes are developed.

Key words: townplanning of western Ukraine, Baroque epoch, townplanning complex, historical city, urban heritage, regeneration.

АННОТАЦИЯ

Лукомская З. В. Градостроительство Западной Украины эпохи барокко (сер. XVII в. – кон. XVIII в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 – теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Национальный университет "Львовська политехника" Министерства образования и науки Украины, Львов, 2018.

Проведено исследование градостроительных процессов Западной Украины барочной эпохи. Определено влияние традиций европейского градостроительства и исторические предпосылки формирования западноукраинской градостроительной культуры. Раскрыты особенности историко-градостроительного развития и проведена оценка сохранности городов, оборонных, дворцово-парковых, сакральных комплексов Западной Украины, которые достигли наибольшего развития в период сер. XVII – кон. XVIII в. Выявлено два главных пути развития градостроительства – это образование новых городов и проведение реконструкций, модернизаций, перестроек существующих градостроительных комплексов в барочный период. Определены черты функциональной программы городов и идеологическое основание формирования градостроительных комплексов барочной эпохи, разработана типология градостроительных образований исследуемого периода. Раскрыты особенности планировки новых городов и закономерности проведения реконструкций, модернизаций и перестроек градостроительных комплексов в барочный период. В результате анализа процесса градостроительства Западной Украины барочной эпохи определено периодизацию развития и разработаны теоретические схемы реконструкции планировочных структур исторических городов и ансамблей, соответствующие трем этапам развития. Выявлено градостроительное наследие эпохи барокко Западной Украины и раскрыто его европейский контекст. Разработаны общие положения регенерации западноукраинских ценных исторических градостроительных комплексов.

Ключевые слова: градостроительство Западной Украины, эпоха барокко, градостроительный комплекс, исторический город, градостроительное наследие, регенерация.

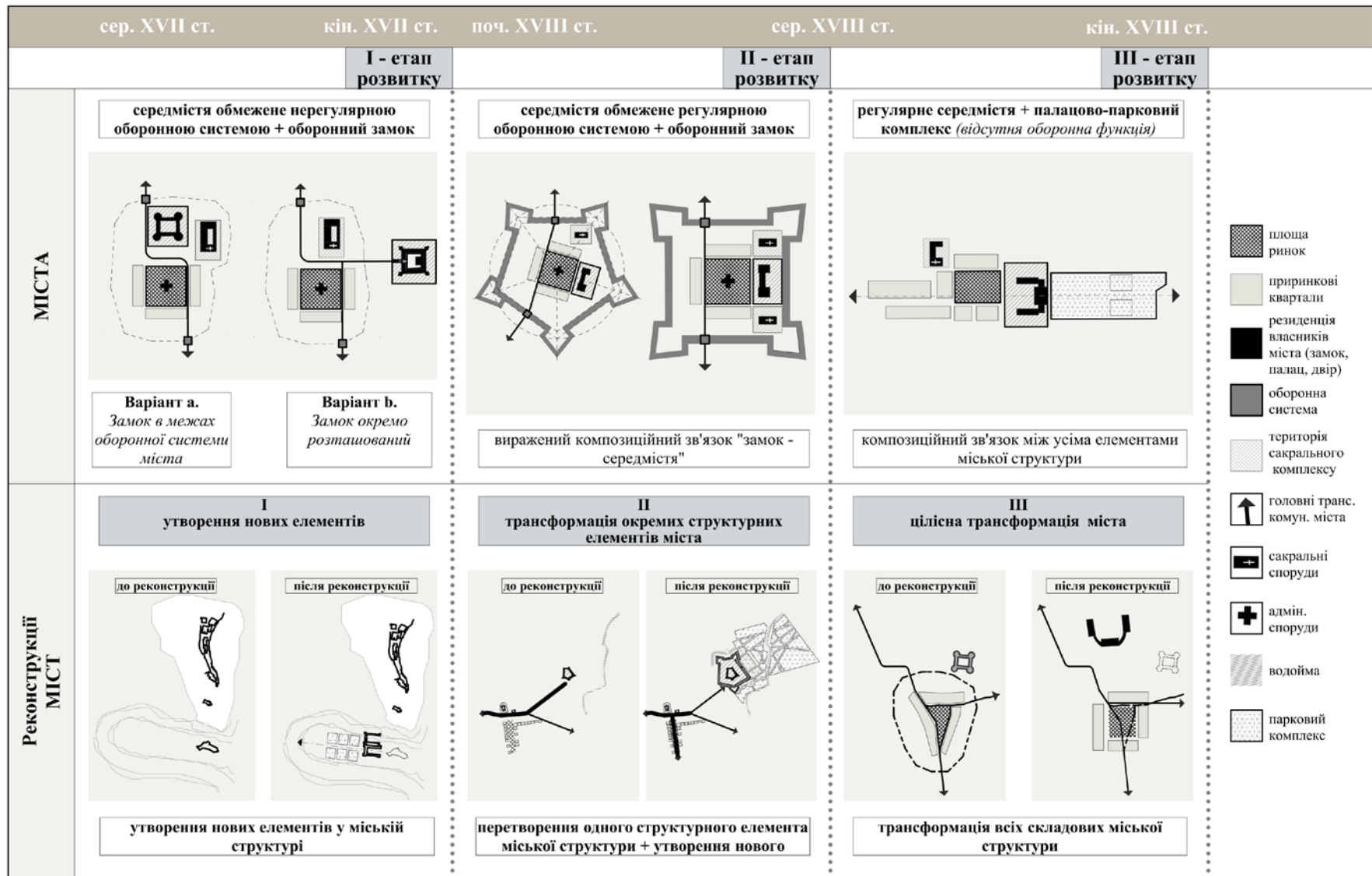

Рис 1. Схема етапів розвитку просторово-функціональних структур міст Західної України у бароковий період.

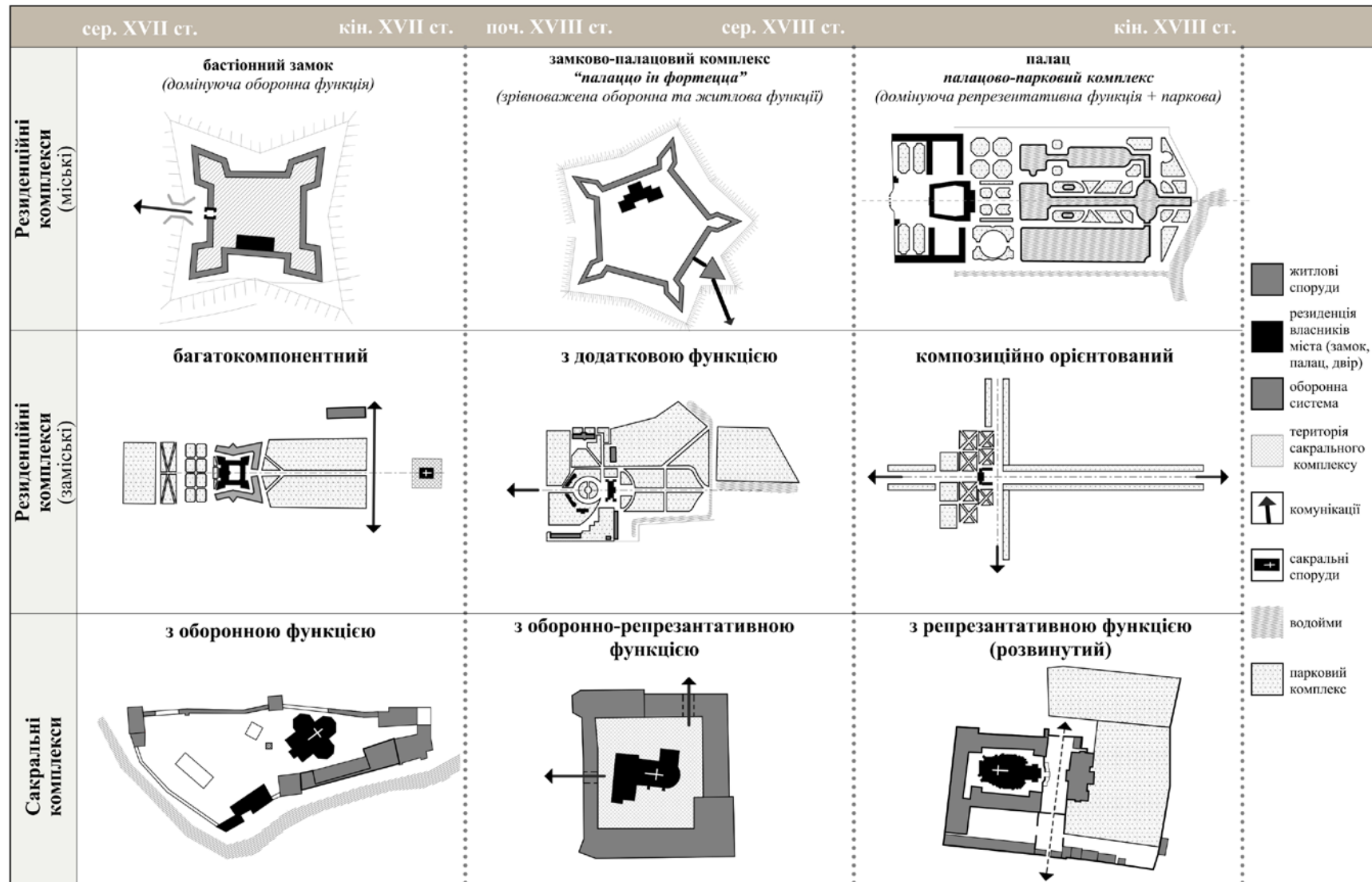

Рис 2. Схема еволюції просторово-функціональних структур містобудівних комплексів Західної України у бароковий період.